
X I A V A T U D Ü H I S K O N N A F O O R U M

X I A V A T U D Ü H I S K O N N A F O O R U M

SOTSIAALNE KAPITAL MUUTUVAS MAAILMAS

Avatud Eesti Fond
Open Estonia Foundation

T A L L I N N , 2 6 . M A I L 2 0 0 6

Ingliskeelsed tekstid tõlkinud
Aet Varik

Toimetanud
Mart Orav

Keeletoimetaja
Triin Kaalep

Kujundanud ja kirjastatud
Flash AD

Tekstid põhinevad XI Avatud Ühiskonna Foorumi ettekannetel.
Professor Robert D. Putnami sõnavõtt on autori soovil asendatud
samateemalise artikliga ajakirjast
Government and Opposition.

ISBN 978-9949-15-038-0
©Avatud Eesti Fond, 2007
AS Lakrito

SISUKORD

SOTSIAALNE KAPITAL OMA VÕIMSAIMAS VORMIS
Mall Hellam **8**

KODANIKUOSAVÕTMATUS TÄNAPÄEVA AMEERIKA
ÜHENDRIIKIDES Robert D. Putnam **12**

JÄNKUONU RAHAPADA
JA SEDA OHUSTAVAD TEGURID Aet Annist **40**

NÕIARINGID JA HÜVERINGID
Mikko Lagerspetz **46**

VÄÄRTUSHINNANGUTE JA
ÜHISKONNAKORRALDUSE NIHE Rein Raud **50**

XI Avatud Ühiskonna Foorumit modereeris Linnar Viik

LINNAR VIIK on IT Kolledži õppejõud ja nõukogu liige, Mobi Solutions OÜ juhatuse liige. Olnud eRiigi Akadeemia ning Avatud Eesti Fondi nõukogu esimees, Eesti Teadus- ja Arendusnõukogu, Eesti Informaationõukogu ning Innovatsiooninõukogu liige. Linnar Viik on avaldanud üle 150 artikli ja uurimuse.

SOTSIAALNE KAPITAL OMA VÕIMSAIMAS VORMIS

MALL HELLAM

Austatud professor Putnam, head külalised! Mulle meeldib sotsiaalsest kapitalist mõelda kui millestki, mis teeb grupist inimestest ühiskonna. Ühiskonnas tegutsetakse koos, jagatakse ühiseid eesmärke ning tunnustatakse teiste olemasolu. Selleks on vaja seoseid ja võrgustikke inimeste vahel, mis omakorda on aluseks usaldusele, ühiste väärtustele ning arusaamadele.

Meil kõigil on lihtsam ja parem elada tugeva sotsiaalse kapitaliga ühiskonnas. Lisaks usalduse ning ühiste normide loomisele muudab sotsiaalne kapital lihtsamaks ka suhtlemise, otsuste tegemise, läbirääkimised ja nõupidamised.

Vabühenduste edukaks toimimiseks aga on sotsiaalne kapital hädavajalik. Veelgi enam, kolmas sektor loob positiivse keskkonna sotsiaalse kapitali arenguks. Oma olemusega soodustavad ühendused, mille eesmärgiks ei ole kasumi teenimine, vaid avalike ja ühiste asjade ajamine, inimeste suhtlust ja sidemeid.

Mitmed eesti rahva saavutused ajaloos on võimalikuks saanud just tänu sellisele inimesi ühendavale sotsiaalsele kapitalile. 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse massiliikumised toimusid just seetõttu, et inimesed suutsid ühiselt tegutseda ning usaldasid üksteist.

Tol ajal puudus rahvaliikumiseks institutsionaalne raamistik, samuti olid kättesaamatud nüüd nii igapäevaseks saanud elektroonilised suhtluskanalid, ka tekstide paljundamine valmistas tõsiseid raskusi. Ometi oli võimalik väikeste gruppide haaval ühendada kõik eestlased.

Meid tuntakse laulva revolutsiooni järgi – lauluväljakul Tallinnas oli korraga koos väidetavalt pool miljonit inimest. Et näidata oma püüdlusi ja ühtsust, moodustasid Eesti, Läti ja Leedu elanikud inimketi, mis kulges läbi kogu Baltikumi. Minu arvates on see sotsiaalne kapital oma võimsaimas vormis.

Stabiilses ja demokraatlikus ühiskonnas on samuti möödapääsmatu, et inimeste vahel oleksid ühendused, võrgustikud ning usaldus. Et me ei langetaks individualistlikku isolatsiooni, nagu seda kiire majandusarenguga ning üksikisiku edukusele orienteeritud Eestis järjest rohkem näha võib.

Sotsiaalse kapitali väärtusi ja vourusi tõstab esile ka fakt, et niisuguste valdkondade puhul nagu haridus, võitlus vaesuse, tööpuuduse ja kuritegevusega, narkootikumide kasutamise piiramine ning isegi tervis on edu saavutamise tõenäolisem kodanikuosalusel põhinevates ning tugeva sotsiaalse kapitaliga ühiskondades. Muide, professor Putnami uurimistulemused näitavad koguni, et sotsiaalne isolatsioon võib viia isegi varajase surmani.

1996. aastast peale Avatud Eesti Fondi korraldatud avatud ühiskonna forumite eesmärk on arutleda küsimuste üle, mis on aktuaalsed nii Eesti ühiskonnas kui ka kogu maailmas. Tänapäevane arutelu sotsiaalsest kapitalist vastab kindlasti neile kriteeriumidele – praegusaja Eestis nähakse sotsiaalse kapitali kahanemist ning kodanike demokraatliku meelestatuse langust. Need suundumused on omased ka kogu läänemaailmale ning seda enam tuleb meil üheskoos otsida vastuseid ja lahendusi.

Sel kevadel Avatud Eesti Fondi toetusel korraldatud noorte kodanikukultuuri uuring näitas, et üle 40% maakoolide õpilastest vaatab üle kolme tunni päevas televiisorit. Keskmine noor veedab tunni-paar ka internetis. See on aeg, mille võiks veeta ühistegevuses.

Ehk toimub interneti kaudu sotsiaalse kapitali muundumine? Võib-olla on massimeedia mäng, mille kaudu me oma võrgustikke ja seoseid tugevdada saame? Kindlasti kuulete täna esinejate vastuseid neile küsimustele.

Organisatsioonidesse kuulumisel on uuringute andmeil positiivne mõju demokraatlikele hoiakutele ning teadmistele. Organisatsioonidesse kuuluvad noored teavad rohkem ühiskonnaelust, poliitilisest süsteemist ning ka enda võimalustest olla neis osaline. Neil on olemas oskused oma seisukohtade väljendamiseks ning hääle kuuldavaks tegemiseks.

Tehes oma igapäevast tööd kolmanda sektori arendamisel, oleme kolleegidega varem või hiljem jõudnud professor Putnami töödeni. Meile on suureks auks tema osalemine XII Avatud Eesti Foorumil “Sotsiaalne kapital muutuvus maailmas”.

Suur tänu kõigile foorumi esinejatele, kuulajatele ja kaasamõtlejatele ning muidugi foorumi korraldajaile!

MALL HELLAM on Avatud Eesti Fondi juhataja ning Eesti Mittetulundusühenduste ja Sihtasutuste Liidu asutaja ning nõukogu liige. Ta on õppinud Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonnas ning lõpetanud Budapesti Eötvös Lórandi nimelise ülikooli ungari keele ja kirjanduse ning soome-ugri keeleteaduse erialal, samuti Eesti Diplomaatide Kooli. Viimased 15 aastat on Mall Hellam juhtinud Avatud Eesti Fondi. 1990. aastate alul oli ta Eesti Ungari Seltsi üks asutajatest ning on juba üle 10 aasta Ungari aukonsul Eestis. Lisaks on ta Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee mittetulundusühenduste grupi asepresident ning kandnud hoolt, et kodanike hääl jõuaks Euroopa valitsejateni. Mall Hellam on ka Euroopa Fondide Keskuse (EFC), Euroopa Kodanikualgatuse Keskuse (ECAS) ja Euroopa Mittetulundusühenduste Õiguskeskuse (ECNL) nõukogu liige.

KODANIKUOSAVÕTMATUS TÄNAPÄEVA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDES

*Leonard Shapiro auks 1999. aasta mais
Londoni Majandus- ja Poliitikateaduste Koolis
peetud loeng¹*

ROBERT D. PUTNAM

Kahel viimase põlvkonna jooksul on Ameerika Ühendriigid läbi teinud rea märkimisväärseid muutusi. Ühendriigid on aidanud põrmustada globaalset kommunismi, sammunud enneolematult eduka infotehnoloogiarevolutsiooni esirinnas, avastanud palju elusid päästnud ravimeid mitmesuguste haiguste vastu AIDSist kuni vähini ning teinud suuri edusamme diskrimineerimise kaotamisel ning kõikide kodanike võrdsete õiguste edendamisel. Nendelsamadel aastakümnetel on aga Ameerika Ühendriikides aset leidnud ka teine, märksa vähem lootust andev teisenemine: on kahanenud elanike kodanikuosalus, poliitiline hõivatus, sotsiaalne seotus, usaldus ja osalus ühiste hüvede loomisel. Uue aastatuhande koidikul on ameeriklased kiiresti muutumas osavõtmatute

1 Civic disengagement in America. Leonard Schapiro Lecture in the London School of Economics by Robert D. Putnam in May 1999. Government and Opposition, Vol. 36, No. 2 (Spring 2001), pp. 1–22. © Copyright Government and Opposition.

vaatlejate lõdvalt seotud kogumiks, selle asemel et moodustada omavahel seotud osalejate kogukonda.²

Ühiskonnateaduste keeles võime ütelda, et ameeriklastel on praegu märgatavalt vähem “sotsiaalset kapitali” kui kõigest 30 aastat tagasi. Sotsiaalne kapital tähistab lihtsalt neid norme ja vörgustikke, mis tugevdavad inimeste võimet ühiste sihtide saavutamisel koostööd teha. Nendel ühiskondlikel normidel ja vörgustikel on oluline mõju nii inimeste jaoks, kes neist osa saavad ja neis osalevad, kui ka neile, kes seda ei tee. Võrdsete võimaluste korral muudab sotsiaalne kapital indiviidi – ja ka ühiskonna – tervemaks, jõukamaks, nõukamaks, õnnelikumaks ja viljakamaks ning loob mõlemale võimalusi korraldada oma elu rahumeelselt ja tõhusalt.

Termin “sotsiaalne kapital” on tekkinud analoogia põhjal kahe teistsuguse kapitalivormiga. Esimene neist, füüsiline kapital, tähendab lihtsalt käegakatsutavaid esemeid, mis muudavad inimese töö tõhusamaks, kui see muidu oleks. Näiteks kruvikeeraja puhul on tegemist füüsilise kapitaliga. Niisiis, kui mõni inimene säästab raha ja ostab kruvikeeraja, võib ta parandada rohkem jalgrattaid ning teha seda kiiremini kui muidu. See füüsiline kapital tõstab tema tööviljakust.

Teine kapitalivorm on inimkapital – selle termini võtsid umbes veerand sajandit tagasi kasutusele majandusteadlased. Ta loob paralleeli kruvikeeraja ostmise ja kooliskäimise vahel. Inimene võib säästa raha, et maksta oma hariduse või koolituse eest, ning seega suurendada oma tootlikkust võrreldes sellega, mida võinuks eeldada, kui ta poleks vastavat inimkapitali omandanud. Lisaks toob see kasu ka teistele. Ka teistel inimestel tema

2 Et algselt oli tegu loenguga, olen loobunud ulatuslikest tsitaatidest. Ometi põhines loeng suure osas materjalil, mis hiljem ilmus minu raamatus Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community (London: Simon & Schuster, 2001), ning seal esitan ma märksa täielikuma dokumentaalse tausta väidetele, mis siin on toodud sünteesi kujul. Tahaksin tänada Kristin Gossi, kes nii oskuslikult andis kirjaliku kuju mu improviseeritud suulisele ettekandele. Samuti olen tänulik Sir Nicholas Bayne'ile ja Rosalind Jonesile, kes ilmutasid kannatlikku meelt, kui käesoleva essee ilmumine pärast mu algset loengut paratamatult viibis, ja olid erakordselt küllalislahked minu Londoni Majandus- ja Poliitikateaduste Koolis viibimise ajal.

ümber on kasu tõsiasjast, et ta on haritum ja suudab rohkem toota: nad õpivad tema teadmistest ning naudivad tema töö vilju.

Nagu füüsiline ja inimkapital, nii võib sotsiaalne kapital mõjutada nii indiviidi kui ka kollektiivi. Inimene, kes kuulub mingisse võrgustikku, eriti võrgustikesse, millel on teatud kindlad omadused, osutub tootlikumaks kui demograafiliselt temaga identne individ, kes võrgustikesse ei kuulu. Eriti just kõrge usalduse ja vastastikuse kasu astmega võrgustikud ja ühendused soodustavad tõhusat kollektiivset tegutsemist. Tasub vaid kujutleda, mismoodi me üritaksime toime tulla madalat vastastikust kasu pakkuvas keskkonnas, kus igaüks on sunnitud pidevalt üle õla vaatama ja muretsema, ega keegi tal nahka üle kõrvade ei tõmba. Nõnda segadusse aetuna on iga inimene vähem produktiivne kui juhul, kui ta võib teisi usaldada. See näide selgitab sotsiaalse kapitali tähendust – ja tõsiasja, et sotsiaalsed võrgustikud on olulised. Neil on kalduvus luua vastastikust kasu pakkuvaid norme ning see võimaldab inimestel tulemusrikkamalt tegutseda.

Mis on siis juhtunud Ameerika sotsiaalse kapitali tagavaraga – siinsete kodanikunormide, -võrgustike ja -ühendustega? Minu kõige optimistliku hinnangu järgi on see tagavara alates 1970. aastate esimesest poolest mitmes erinevas mõõtmes umbkaudu kolmandiku võrra kahanenud. Muidugi peitub selle väga üldise järelduse taga hulk eri võimalusi. Mõned sotsiaalse kapitali mõõtmed on kahanenud rohkem ja teised vähem, kuid üldjoontes on need suundumused ilmekad ja järjekindlad.

Võtkem näiteks usaldus. Kahe viimase põlvkonna jooksul on järsult langenud ameeriklaste usaldus riigivõimu ja poliitikute, ühiskondlike institutsioonide ja kaaskodanike vastu. 1960. aastail, kui kodanikelt Ameerika riikliku valimisuuringu raames küsiti, kas nad on kindlad, et valitsus toimib õigesti “peaaegu alati” või “suurema osa ajast”, andis jaatava vastuse seitse kümnest küsitlusest. 1999. aastal nõustus selle väitega vähem kui

kaks kümnest küsitlusest. See tähendab 75-protsendilist langust, mis näitab, kuidas usk demokraatlike institutsioonide toimimisse on kolmekümne aasta jooksul nõrgenenud. Samamoodi on langenud inimeste hinnangud usuliste institutsioonide, ühenduste, äriühingute ja ülikoolide tegevusele, jne.

Samuti on praegu märksa vähem tõenäoline, et ameeriklased üksteist usaldaksid – mis loogiliselt võttes on ju midagi hoopis muud kui usaldus riigivõimu vastu. Seda kinnitab terve hulk mitmekesist tõestusmaterjali. Ümardatult võib öelda, et veel põlvkond või kaks tagasi kinnitas peaaegu kaks kolmandikku ameeriklastest, et nad usaldavad teisi inimesi; nüüd on nende osakaal pigem üks kolmandik. Ning kuigi selles osas on tõendid märksa hajusamad, on siiski alust arvata, et tegelikkuses on ameeriklased ka märksa ebaausamad kui enne, seega võib usalduse kadumine olla igati mõistetavaks reaktsiooniks usaldusväärse kadumisele.

Ka teised hõrenevate sidemete näitajad on sama üllatavad ning peaksid ameeriklastele kui kodanikele tõsiselt muret valmistama. Viis aastat tagasi andsin ma artiklis “Üksi keeglisaalis” põgusa ülevaate samasugustest suundumustest: näiteks et ameeriklased lähevad märksa vähema tõenäosusega valima kui 25 või 30 aastat tagasi. Nende ameeriklaste osakaal, kes valimas käivad, on langenud umbes 25%, ja see kehtib kõigil kolmel valimistasandil – üleriigilisel, osariiklikul ja kohalikul. Kasutasin oma artiklis keegli ja koorilauluseltside metafoore näitamaks, kuidas poliitiline osalus kasvab välja laiemast ühiskondlikust toimekusest. On oluline, et laialdast ühiskondlikku suundumust ei peetaks eksikombel pelgalt poliitiliseks trendiks. Ja tõepoolest, hääletajate osakaalu langus on vaid üks kodaniku- ja ühiskondlikust osalusest hoidumise paljudest näitajatest.

Nagu märgin artiklis “Üksi keeglisaalis”, võime näiteks täheldada massiliselt langenud osalust kohalikes lapsevanemate ja õpetajate ühendustes (*Parent-Teacher Associations, PTA*), ning seda tendentsi võib pidada eriti

kurjakuulutavaks arvestades, et PTA on üks kõige levinumaid kodanikuosaluse vorme Ameerikas. PTAdesse kuuluvate Ameerika lapsevanemate osakaal on 1950. aastatest langenud umbkaudu poole võrra. Pange tähele, et see ei tähenda mitte liikmete koguarvu 50%-list langust, vaid õigemini 50%-list suhtarvu langust elanikkonna selles osas, kes võiks PTAdes osaleda. Beebibuumi ajal oli mõistagi rohkem lapsevanemaid ja seega täiesti enesestmõistetavalt oli ka vanemate-õpetajate ühendustel rohkem liikmeid. Et teada saada meid huvitav näitaja, nimelt vanemate meelestatus PTA-osaluse suhtes, on vaja statistiliselt arvesse võtta ka kooliealiste laste kahanevat arvu tolle ajaga võrreldes. Lihtsustatult öeldes aga on tänapäeva lapsevanemad PTA-osaluse suhtes umbes poole vähem soodsalt meelestatud kui 1960. aastate vanemad.

Sama kehtib ka ühenduste kohta, mida kõnekeeles võiks nimetada “loomaclubideks” – vennaskondade kohta. Ameerika Ühendriikides kannab suur osa meesteühinguid looma nime: Lõvid (*Lions*), Põdrad (*Moose; Elks*), Kotkad (*Eagles*) jne. “Üksi keeglisaalis” näitab, kuidas kõikide niisuguste organisatsioonide liikmete arv on langenud alates 1960. või 1970. aastate keskpaigast. Ka siin peegeldas see langus vastava elanikkonna osa vähenenud kalduvust neisse ühendustesse astuda. Sama lugu on naisteklubidega ja rühmaga, millest oli inspireeritud tolle artikli pealkiri, nimelt keegliklubidega.

Keeglit mängitakse Ameerikas palju. Selle spordiala sisuks on kuuli veeretamine rajale, et ta selle lõpus kurikad ümber paiskaks. Võidab see mängija, kes paiskab maha kõige rohkem kurikaid. Keeglit võib mängida üksinda – ja seda paljud teevadki – või võistkonniti. Keegel on väga populaarne, kõige populaarsem osalusspordiala Ameerikas. Ka on see üks kõige egalitaarsemaid spordialasid selles mõttes, et temaga tegelemine ei ole mingil määral korrelatsioonis mingi kindla ühiskonnakihihiga. See on kesk- ja töölisklassi sport. Osalejate sugu, perekonnaseis, rass ja haridustase varieeruvad keeglimängijate puhul märksa laialdasemalt kui paljudel

teistel spordialadel. Et keegel paelub kõiki inimtüüpe, on see huvitav sotsiaalne baromeeter.

Selle mängu iseloom annab osalejatele hulga võimalusi vastastikku suhtlemiseks. Tavaliselt mängivad omavahel kaks võistkonda, kummaski viis mängijat; korraga on keeglirajal aga ainult kaks inimest, kes veeretavad kuuli või valmistuvad seda tegema. Seega ei tee kaheksa inimest midagi muud, kui istuvad poolkaarekujulisel pingil ja ootavad oma järke. Suurema osa ajast lobisevad nad eelmise õhtu mängust või lihtsalt klatšivad. Aeg-ajalt arutavad nad aga paratamatult ka seda, kas kohalik väärtpäberite käibelelaskmine läheb hääletusel läbi, kas prügi viiakse õigel ajal ära või kuidas kohalikud koolid toime tulevad. Nii et tegelikult arutavad need kaheksa oma järke ootavat inimest kodanikena ühiskonna asju, kuigi see ei pruugi hetkel neile nii tunduda. Nad ajavad vastastikuse mõistmise õhkkonnas juttu teiste inimestega, kellega nad korrapäraselt kokku saavad. Nad teavad, et Joe ütleb alati midagi napakat, ja oskavad juba aru saada, missugune Joe seisukoht tegelikult on; nad teavad, et Barbara on alati asjadega kursis, ja sellepärast kuulavad nad tema arvamust hoolega.

Keeglimäng kogub Ameerikas üha populaarsust. Kahe viimase aastakümne jooksul on keeglit mängivate inimeste osakaal tõusnud umbkaudu 10%; keeglimänguvõistkondade ja -meeskondade arv on aga 40% langenud. See on keeglimängutööstusele oluline, sest selgub, et meeskonniti mängijad joovad neli korda rohkem õlut ja söövad neli korda rohkem soolapulki. Ja keeglisaalide raha tuleb õlle ja soolapulcade müügist, mitte aga kuulide ja jalatsite pealt. Nii et tegelikult teeb võistkondliku keeglimängu kadumine keeglisaalide omanikele vägagi muret. Ka keskmine kodanik peaks muret tundma, kuid teisel põhjusel: vähem meeskondlikku keeglimängu tähendab vähem kodanikuarutelusid.

Minu lühike artikkel käivitas Ameerikas väitluse nn üksildase keeglimängija üle, sest väited, mis põhinevad paaril haaraval näitel, ei pruugi

anda alust laiemateks üldistusteks. Nii tavalised inimesed kui ka õpetlased reageerisid arukate küsimuste, oluliste tähelepanekute ja kriitikaga, mis on aidanud süvendada arusaamist Ameerika sotsiaalse kapitali muutuvast ulatusest ning iseloomust.

Et “Üksi keeglisaalis” andmeid pisut uuendada, toon siin ära mõned värskemad andmed Ameerika ühiskondliku elu kohta. Oleks muidugi huvitav kindlaks teha, kas ka teistes maades on märgata samalaadseid suundumusi. Kuid praegu esitan ma neli küsimust:

- Esiteks: mis toimub Ameerika ühiskondlikus elus?
- Teiseks: miks?
- Kolmandaks: mis siis – miks peaks see meile muret tegema?
- Ja neljandaks: mida saame meie selles asjas ette võtta?

MIS TOIMUB AMEERIKA ÜHISKONDLIKUS ELUS?

Nagu selgub, on sellele küsimusele vastuse leidmine metodoloogiliselt keerukam, kui võiks arvata. On mitu lähenemisviisi, kuid igal neist on omad miinused. Näiteks ennast tõestanud ühenduste, Lõvide (*Lions Club*) või Põtrade (*Elks Club*) liikmeskonna uurimine annab mõnevõrra aimu nende konkreetsete ühenduste elujõulisusest ning pakub meile ka enam-vähem võrreldavaid andmeid organisatsioonilise tegevuse kohta üpris pikkade ajavahemike jooksul. Siiski ei kajasta see lähenemisviis liikmete võimalikku üleminekut vanadest ühendustest uuematesse. Seega ei taga ammu väljakujunenud ühenduste liikmeskonna uurimine meile tingimata tõest pilti üldisematest sotsiaalse seotuse suundumustest. Et meie küsimusele vastata, tuleb pigem kasutada võimalikult suurt hulka eri lähenemisviise, lähtudes teooriast, et iga lähenemisviis suudab korvata mõne teise lähenemisviisi puudujääke.

Alustuseks olen ma kogunud andmeid suure hulga vabatahtlike ühenduste liikmeskonna kohta kogu 20. sajandi vältel. Kõikidel nendel ühendustel olid olemas kohalikud harud, kus inimesed silmast silma kohtusid – eelistasin neid propagandaorganisatsioonidele, mille liikmed tavaliselt piirduvad tšeki väljakirjutamisega üleriigilisele peakorterile. Kogusin pikaajalisi andmeid näiteks selle kohta, kui suur protsent katoliiklastest mehi on kuulunud Kolumbuse Rüütlike (*Knights of Columbus*) ridadesse; kui suur protsent juudi naistest on olnud *Hadassah*' liikmed; kui suur protsent maal elavatest lastest on võtnud osa 4-H tegevusest; kui suur osa keskealistest meestest kuulub “loomaklubidesse” jne. Need protsentuaalsed näitajad peegeldavad seda, mida firmajuhid nimetavad “turuosaks”.

Hämmastaval kombel järgib peaaegu kõikide nende organisatsioonide turuosa muutumiskõver ajaliselt sama trajektoori. 20. sajandi jooksul kasvas kõikide nende ühenduste turuosa pidevalt, aasta-aastalt, kuni sajandi keskpaigani. Üha rohkem arste astus Ameerika Meedikute Assotsiatsiooni, üha rohkem naisi ühines naisteklubidega, üha rohkem katoliku mehi sai Kolumbuse Rüütlike liikmeks jne. Diagramm näitaks meile pikaajalist tõusu 1900. aastast enam-vähem kuni 1960. aastani. Selles diagrammis oleks üksainus sälk, ning see – nagu võibki oodata – tähistaks järsku, otse katastroofilist liikmete arvu vähenemist Suure Majanduslanguse aastail. Toona kaotasid paljud ühendused nelja-viie aastaga peaaegu poole oma liikmeskonnast.

Ent seejärel, umbes 1945. aastast alates, toimus Ameerikas üllataval kombel midagi, mida tuleks ilmselt pidada ühenduste vägevaimaks õitsenguks kogu riigi ajaloos. Enamiku rühmade liikmeskond (ehk siis liikmete osakaal vastavas elanikkonnarühmas) kasvas 1945. ja 1960. aasta vahel vaat et kahekordseks. Ja see kehtib Teise maailmasõja järgsel perioodil peaaegu kõikide ühenduste kohta. Ei tohiks olla üllatav, et kohe pärast sõja lõppu tuli liikmeid juurde Ameerika Leegionile, mis on sõjaveteranide ühendus. Samas on üpris üllatav, et niisama usinalt kogus uusi liikmeid ka 19. sajan-

dist pärinev põllumeesteühing *The Grange*. Skautide ja gaidide ühendused ning 4-H õilmitsesid, nagu ka Naisvalijate Liiga ja paljud teised.

Ja siis, 1960. aastatel, tabab kõiki neid rühmitusi ühel ja samal ajal ootamatu, üllatuslik ja salapärane tardumus. Vaid veidi hiljem hakkavad nende turuosad kahanema. Enamik neist rühmitustest ei märganud seda, sest rahvaarv – võimalike liikmete taimelava – ju kasvas, ning see korvas osaliselt võimalike liikmete vähenenud huvi rühmitustega ühineda. Teisisõnu pidasid klubide sekretärid arvet tegelike liikmete üle, mitte selle üle, kui suur osa tõenäolistest liikmeksastujatest on juba klubiga ühinenud. Nõnda kulus veidi aega, enne kui vabatahtlike ühenduste juhid märkasid, et nende liikmeskonnaga on midagi lahti. Ja loomulikult arvasid nad kõigepealt, et nemad on midagi valesti teinud – et juhatus on sel aastal halvasti töötanud või et liikmemaks on liiga kõrge vms. Paljudki ühendused pühendasid hulga aega karmile enesevaatlusele. On kümneid ja kümneid nõustajate aruandeid, milles püütakse leida vastust ühenduste küsimusele “miks meil halvasti läheb”.

Muidugi ei toimunud need muutused mitte üheainsa ühendusega, vaid kõikidega, kuigi kõik langused ei leidnud aset sugugi ühel ja samal ajal. Esimene organisatsioon, mis oma turuosa tippu viis, oli Naisklubide Ülemaaline Föderatsioon, mis saavutas maksimaalse liikmete arvu 1957. aastal. Igati sobivalt jõudis viimasena laineharjale Kesk-Ameerika kodanikeühendus nimega Optimistid. Nende tippaasta oli 1980, kuid pärast seda on langus olnud nii ränk, et nad on praegu jõudnud samale tasemele teiste ühendustega, mille liikmete arv hakkas kahanema varem.

Huvitaval kombel kehtivad needsamad suundumused ka ametialastes ühendustes, kuigi pealiskaudne pilk lubaks arvata, et neid see ühenduste üldine surutis ei ohusta. Et ametihariduse tase Ameerikas üha tõuseb, siis on nende ühenduste liikmeskond 20. sajandi keskpaigast peale aina kasvanud. Ameerika Advokatuuril (advokaatide ühendusel) oli 1991. aas-

tal üle kümne korra rohkem liikmeid kui 1945. aastal; ning Ameerika Meedikute Assotsiatsiooni (arstide ühenduse) liikmeskond kasvas samas ajavahemikus rohkem kui kahekordseks. Ka inseneride, hambaarstide ja arhitektide ametiliitude liikmeskond kasvas tormiliselt. Ent kui rääkida turuosast – professionaalide osakaalust, kes tegelikult oma ala ametiliitu kuuluvad –, siis on suundumus täpselt samasugune nagu teiste vabatahtlike rühmade puhul. See tähendab, et ametiliitude liikmete osakaal kasvas umbes 1960. või 1965. aastani ning seejärel algas pidev langus. Näiteks Ameerika Meedikute Assotsiatsiooni liikmete osakaal meedikute hulgas saavutas haripunkti 1961. aastal. Ka siin ei pannud assotsiatsiooni juhtkond seda otsekohe tähele, sest arstide arv kasvas sedavõrd kiiresti, et ei lasknud neil märgata tõsiasja, et üha väiksem osa üha suuremast hulgast meedikutest liitub nende ühendusega.

Need näited ei tõesta aga iseenesest mitte midagi. Nad on küll kõnekad, aga ei võimalda teha üheseid järeldusi, sest andmed mingi konkreetse ühenduse liikmeskonna kohta ei pruugi tingimata peegeldada üldist elanikkonna meelestatust mitmesuguste rühmadega ühinemiseks. Kriitik võiks küsida – ja paljud küsisidki –, kas see analüüs piirdubki vanamoodsate ühendustega, mis hakkavad välja surema. Ja tõepoolest, niisuguse analüüsi põhiprobleemiks on tõsiasi, et ühendused, millel on olemas pikaajalised andmed liikmeskonna kohta, on paratamatult need ühendused, mis on eksisteerinud juba pikemat aega. Niisiis küsisid kriitikud kõigepealt: võib-olla on olemas terve hulk uusi ühendusi, kuhu inimesed tänapäeval kuuluvad – *New Age*'i suhtlusrühmad, Anonüümsed Alkohoolikud ja Anonüümsed Narkomaanid, raamatuklubid jne? Mis siis, kui inimesed lahkuvad vanematest ja tuntumatest ühendustest, kuid ei loobu sellepärast veel ühistegevusest? Veel arvasid kriitikud, et kui ameeriklased ka enam ei astu ühenduste liikmeks ega käi ühenduste koosolekutel (see kõlabki kuidagi ajast ja arust ning “nagu viiekümnendatel”), siis käivad inimesed *ometi* koos väljas, võib-olla rohkemgi kui enne. Võib-olla käivad nad baa-rides, kus (sarja juhtlause järgi) “igauks teab sinu nime”, nagu populaarses

Ameerika telesarjas “Cheers”. Sõpradega koos baaris istumine edendab sotsiaalset kapitali täpselt sama tublisti kui keeglisaalis käimine.

Ka mina olin neist probleemidest teadlik, kuid mul polnud otsekohe selge, kuidas neist jagu saada. Näiteks oleks tore teada, kui palju kordi aastas inimesed alates 1975. aastast piknikul on käinud, aga ma pole kuulnud ühestki “üleriigilisest piknikuregistrist”. Samuti ei olnud selge, kuidas leida häid andmeid selle kohta, kui paljudest klubikoosolekutest inimesed on osa võtnud, mitte üksnes hästi tuntud klubides (kus sekretär ehk selle kohta arvet peab), vaid ka uutes klubides, mille kohta veel kokkuvõtteid pole tehtud. Ja just siis, kui ma oma meetoditega kõige hullemini jänni jäin, avanes mulle üllatuslikult kaks uut rikkalikku andmete allikat, mis kahe peale kokku mitte üksnes et kinnitasid artikli “Üksi keeglisaalis” paikapidavust, vaid tunnistasid selle väited suisa ümberlukkamatuks. Minu kritiseerijad olid arvanud, et kui saaksime vaadelda Ameerika sotsiaalset kapitali üldisemalt – mitte üksnes vanamoodsate ühenduste liikmeskondi –, siis ei tundu olukord ehk sugugi nii hull. Uute andmete abil oli meil võimalik vaadelda mitmekesiseid sotsiaalse seotuse vorme märksa laiemalt ning uue tõestusmaterjali valguses nägi olukord tegelikult välja hoopis hullem, kui mina algselt olin oletanud.

Esimene neist andmekogudest oli mulle teada, kuid selle andmed ei olnud esialgu analüüsimiseks kättesaadavad. See andmestik koosneb küsitlustest, mille on korraldanud mainekas arvamusuuringufirma *The Roper Organization*. Enam-vähem kuuajaliste vahedega on *Roper* 25 aasta jooksul esitanud 1000 ameeriklasele – see on täiesti sobiv igakuine rahvastiku näidisvalim – rea küsimusi, mis olid vormistatud järgmiselt:

“Teie ees on nimekiri mõningatest sammudest, mida inimesed riigivõimu või poliitika suhtes astuvad. Kas teie olete juhuslikult viimase aasta jooksul astunud mõne niisuguse sammu?”

- “Võtnud osa avalikust koosolekust linna või kooli asjade arutamiseks.” Pange tähele, et see küsimus hõlmab kõiki avalikke kogunemisi ning et koosolekul võidi arutada mis tahes konkreetseid probleeme.
- “Kuulunud mõne kohaliku ühenduse komiteesse.” Pange taas tähele, et küsitakse ükskõik missugusesse ühendusse kuulumise kohta – mitte üksnes näputäie tuntud organisatsioonide kohta.
- “Asunud pidama või pidanud mõnd ametit klubis või ühenduses.”
- “Kirjutanud oma kongresmenile või senaatorile.”
- “Olnud valitaval poliitilisel ametikohal või taotlenud niisugust ametikohta.”

Neid, kes poliitilist ametikohta taotlevad, on muidugi vähe. Aga kui 25 aasta jooksul küsitletakse iga kuu tuhandet inimest, siis kasvab küsitletute kogusumma kiiresti – *Roper*’i andmebaasis on 415 000 inimest. Sellest laialdasest, suure näidisvalimiga uurimusest on võimalik saada statistiliselt usaldusväärne hinnang selle kohta, kui paljud on taotlenud poliitilist ametikohta, kirjutanud kirju ajalehetoimetajatele, kuuluvad kohalikesse kodanikuühendustesse või on alla kirjutanud mõnele ringkirjale. Kokkuvõttes pakkusid küsimustikud välja 12 erinevat poliitilise või kodanikuosaluse võimalust. Kõlab uskumatult, kuid kõikide nende võimaluste kasutajate arv oli nimetatud ajavahemikul oluliselt vähenenud. Näiteks kui võrrelda 1970. aastate algust ja 1990. aastate esimest poolt, siis langes umbes 40% nende ameeriklaste osakaal, kes mõnes klubis juhtivat ametit pidasid, ja 35% nende osakaal, kes olid osa võtnud avalikust koosolekust. Kokkuvõttes langes umbes 25% nende ameeriklaste osakaal, kes kasutasid eelmise aasta jooksul kas või üht neist võimalustest.

Langus ei olnud kõikide nende võimaluste puhul samas suurusjärgus. See on juba iseenesest huvipakkuv ning aitab heita valgust sellele, kuidas muutub Ameerika kodanikuühiskonna iseloom. Sammud, mida kodanik võib astuda üksi, neid kellegi teisega kooskõlastamata – nagu näiteks märjukirjale allkirja andmine või valitud rahvaasemikule kirja kirjutamine –,

on sel ajavahemikul vähenenud kõigest 10 kuni 15%. Teisalt on niisugune tegevus, mis nõuab kooskõlastamist teistega – nagu näiteks avalikud koosolekud – soikunud märksa kiiremini, peaaegu 40–50 protsenti. Kui te lähete koosolekule ja seal ei ole kedagi peale teie, siis ei ole see endastki mõista miski õige koosolek. Samuti on keeruline saada ühenduse sekretäriks, kui sellel pole teisi liikmeid, kes võiksid teid sekretäriks valida. Need andmed on kooskõlas järgmise seletusega: igauks on pisut tagasi tõmbunud. Igal üksikul otsusel on mõningane mõju teistele ning kõikide üksikute otsuste koosmõju on pigem multiplikatiivne kui aditiivne ning see just muudabki rühmade koordineerimise eriti keeruliseks.

Et *Roper*'i andmestik on sedavõrd ulatuslik, saab seda kasutada mitmesugusteks huvipakkuvateks analüüsideks. Peamine järeldus aga, milleni me nende põhjal jõuame, on see, et liikmeskond on hõrenenud igat liiki (ja mitte üksnes traditsioonilistes) ühendustes. Seega võib arvata, et kuigi on olemas mõned uued rühmad, mida 30 aastat tagasi veel ei olnud, ei ole kuidagi võimalik, et need korvaksid liikmete arvu katastroofilise kahane-mise traditsioonilistes, tavapära- stes ühendustes.

Teine hiljuti kättesaadavaks muutunud andmekogu on mitmes mõttes veelgi kasulikum.³ Alates 1975. aastast on turu-uuringute firma DDB igal aastal korraldanud küsitluse, mille käigus kolmele-neljale tuhandele ameeriklasele esitatakse kõikvõimalikke küsimusi nende “elustiili” kohta. Suurem osa küsimustest keskendub sellele, missugust automarki või pesuvahendit või muud toodet nad eelistavad. Kuid 25 aastat tagasi taipas üks turustajaist, et firmadel oleks oma tooteid lihtsam müüa, kui neile oleks teada võimalike klientide taust ja maitse. Seepärast on küsimustikes ka hulk küsimusi selle kohta, kuidas inimesed suhtuvad perekonda, rassierinevustesse, majanduspoliitikasse, üldse poliitikasse jne. Ometi

3 Sellest andmebaasist ei olnud ühiskonnateadlased varem teadlikud. Sain selle olemasolust teada juhuslikult, kui üks Minnesota ülikooli magistrant kirjutas artiklit “Üksi keeglisaalis” kritiseeriva kursusetöö, kus leidis ka joonealune märkus, mis mainis andmestikku, millest üliõpilane oli kuulnud oma juhendajalt ning mida ta pidas selle teema puhul oluliseks. Niisiis hakkasin ma asja uurima ja DDB – firma, kellele nimetatud andmebaas kuulub – andis meile loa seda oma projektis kasutada.

sisaldub küsimustikes palju veelgi huvipakkuvamaid küsimusi, näiteks: mitu korda võtsite möödunud aastal osa nii- või teistsugustest seltskondlikest ettevõtmistest?

Näiteks on seal küsimus: mitu korda te käisite möödunud aastal kirikus? (See on turustajatele kasulik info, sest nagu selgub, ostavad ja saavad kirikuskäijad rohkem jõulukaarte kui teised.) Ise seda aimamatagi on aga küsimustiku koostajad loonud tõenäoliselt parima kirikukülastuste sageduse andmebaasi Ameerikas. Muu hulgas võib DDB andmeid kõrvutada teiste kirikuskäimist käsitlevate uuringutega ja kontrollida, kas kõikide allikate andmed on üldjoontes kooskõlas.

Lisaks kirikuskäimisele küsib DDB veel järgmist:

- Mitu korda käisite möödunud aasta jooksul mõne klubi koosolekul?
- Mitu korda kutsusite möödunud aastal sõpru külla?
- Mitu korda käisite möödunud aastal pidulikul õhtusöögil?
- Mitu korda olite möödunud aastal kaasatud mõnesse ühiskonnale kasulikku projekti?
- Mitu korda tegutsesite möödunud aastal vabatahtlikuna?
- Mitu korda mängisite möödunud aastal kaarte?
- Ja see pole sugugi ebaoluline – mitu korda käisite möödunud aastal piknikul?

Nagu selgub, peetakse Ameerikas tõepoolest piknikute üle arvet. Sarnaselt teiste suundumustega on ka ameeriklaste piknikukäimise tihedus viimase veerand sajandi jooksul poole võrra vähenenud. 1975. aastal käisid ameeriklased piknikul keskmiselt neli korda aastas, 1999. aastal aga kõigest kaks korda aastas.

Ka kaardimäng on Ameerikas populaarne seltskondlik ajaviide. Veel tänapäevalgi on kaardimäng sagedasem kui kinoskäimine. Keskmine ameeriklane mängib kaarte umbes kaks korda sagedamini kui vaatab kinos

filme. Ometi näitavad uued andmed selgesti, kui kiiresti see seltskondliku meelelahutuse vorm on hääbumas.

1950. aastate teisel poolel mängis 40% Ameerika täiskasvanutest korrapäraselt bridži. Praegu on bridžimängijaid umbes 8–9% ning nad on koon-
dunud peamiselt pensionärikogukondadesse. Bridž on tegelikult välja
suremas. Kui ütlete noore kuulajaskonna ees sõna “bridž”, siis kõlab see
nende jaoks umbes nii, nagu “vist” kõlas minu põlvkonna kõrvus. See on
mäng, millest nad oleksid justkui midagi kuulnud, kuid nad ei suuda ku-
jutleda, et mõni reaalne isik seda mängiks. Kaardimängijate read hõrene-
vad sedavõrd kiiresti, et kui see protsess samas tempos jätkub, siis peaks
see ajaviide kaduma Ameerikast natuke rohkem kui aastakümne jooksul.
Kui kaardimängu 20 aastat kestnud teekond allamäge peaks jätkuma, su-
reb see tegevus välja.

Ja ehk ei olegi see veel maailma lõpp – kui te just mängukaartide tootja ei
ole. Ent kaardimängu tegelik tähtsus seisneb ennekõike selle seltskondli-
kus olemuses. Näiteks bridži ajal ei tohi mängijad rääkida mängust, kuid
peavad ometi millestki rääkima. Oma kõrgajal oli bridž tõenäoliselt kõi-
ge olulisem võimalus perekonnavälisteks sugudevahelisteks aruteludeks
Ameerikas. Tol ajal jagunes vaba aja veetmine paljuski soorollide järgi.
“Segabridž” oli aga sagedane nähtus. Nüüd on see peaaegu kadunud.

Ameeriklased teevad selle asemel muid asju. Näiteks kasiinos käimine on
sagenenud. Paraku on kasiinos mängimine kõike muud kui seltskondlik
tegevus. Kasiinodes on hiiglasuured ruumid sadade inimestega, kes kõik
istuvad ja igaüks omaette kange tõmbavad. Mõned inimesed eelistavad
mängida bridži internetis. Ka internetis on teie vastasteks mõnikord reaalsed
isikud, kuid vaba vestlust ei toimu peaaegu kunagi. Ei räägita sellest,
mida mängijad kohalikest koolidest arvavad. Kahtlemata olekski see mõt-
tetu, sest kahe mängija “kohalikud koolid” asuvad peaaegu kindlasti eri
paigus või isegi eri riikides.

Kokkuvõttes on mittevirtuaalsete kaardimängijate arv kahanenud märksa rohkem, kui interneti-kaardimängijate arv on kasvanud; aga isegi juhul, kui internetimängud oleksid silmast silma kaardimängu samal määral asendanud, ei toodaks nad niisugust sotsiaalset kapitali, mida me peame oluliseks. Traditsiooniline kaardimäng sureb välja, kui kaardimängijate arv langeb allapoole teatavat määra. Pärast seda ei ole kellelgi enam mõtet reegleid selgeks õppida. Mänguteooria keeles väljendatuna on tegu koordineerimise probleemiga. Kui linnuliigid surevad lõpuks välja selle tõttu, et ei jätku sobivaid partnereid, siis paistab, et ka kaardimängu ootab varsti samasugune lõpp.

Ka klubitegevus on järsult vähenenud. 1975. aastal külastas keskmine ameeriklane kahteist klubikoosolekut aastas, seega üht igal kuul. Nüüdseks on see näitaja langenud viie korrani aastas ja kahaneb säärase kiirusega, et klubid just nagu kaardimängki kaovad 2010. aastaks täiesti, kui midagi ei muutu.

DDB uuringus küsiti ka: mitu korda te möödunud aastal baaris käisite? Selgub, et seegi ajaviide on päris tublisti populaarsust kaotanud. Mitmete sõltumatute uuringute andmed kinnitavad, et õhtuti väljas (baarides, ööklubides, diskodel jne) käimine on umbes 30% vähenenud. See avastus on eriti hämmastav, sest õhtune väljaskäimine on enamasti vallaliste ajaviide ning Ameerikas on praegu rohkem vallalisi kui üks põlvkond tagasi. Ma ei tea, kus need vallalised oma aega veedavad, kuid igatahes ei toimu see üheski niisuguses sotsiaalses kontekstis, et seda uuringute abil kindlaks saaks teha.

Peaaegu igasugune mitteametlik seltskondlik tegevus – klubikoosolekutel käimine, kirikuskäimine, pidulikud õhtusöögid, sõprade küllakutsumine, baarides käimine, piknikul käimine jne – ilmutab olulist langustendentsi. Samas on see langus monotoonne, mis tähendab, et tegemist ei ole aasta-

aastalt kõikuvate eelistustega ühe või teise tegevuse suhtes; pigem langeb nende kõigi osatähtsus iga järgmise uuringu andmetel.

DDB uuring ei mõõda mitte üksnes Ameerika eemaldumist kodanikuühiskonnast, vaid jäädvustab ka ameeriklaste muutumist üha ebaviisakamaks, millele on palju tähelepanu pööratud. Uuringus oli küsimus: “Mitu korda möödunud aasta jooksul näitasite sõrme [s.t tegite ebasünda žesti] teise autojuhi suunas?” Viimane üleriigiline keskmine on 2,2 korda, ning alla 30-aastaste ameeriklaste seas küünib see arv 4,8 korrani. Mis veelgi huvipakkavam, see andmestik hõlmab ka maksupettusi, mida vastajad vabatahtlikult on möönnud. Selgub, et maksupettused on tugevas korrelatsioonis sellega, mitu korda vastaja on teinud ebasünda žesti teise autojuhi suunas. Kahtlemata annab see avastus maksuametile väärtusliku vihje selle kohta, missuguste maksu maksjate tuludeklaratsioone tuleks täpsemalt uurida.

Kõige hämmastavam ja erakordsem avastus kogu selles andmestikus puudutab aga seda, kui tihti inimesed oma perekonna seltsis õhtust söövad. Nagu selgub, on koos pereliikmetega õhtustamise sagedus alates 1970. aastate keskpaigast langenud umbkaudu 30%. Ja põhjus ei ole lihtsalt selles, et vähem inimesi on abielus. See näitaja hõlmab üksnes abieluinimesi, kes üha sagedamini söövad üksinda.

Väljendil “üks söögilauas” ei ole millegipärast samasugust retoorilist jõudu nagu väljendil “üks keeglisaalis”, kuid tõsiasi, et ameeriklased on eraldumas oma peredest, võib viidata hoopis murettekitavamale suundumusele. Klubidesse me oleme kuulunud viis- või kuussada aastat, kuid elukaaslasega koos hingepidet võtnud on inimene märksa kauem. Raske on ette kujutada ühiskonda, kus pered üheskoos õhtust ei söö. Nii et kui seegi tegevus võib järgmise põlvkonna või paari jooksul unustusse vajuda, siis on see hoiatav suundumus – tundub, otsekui jälgiksime mõne suurema liigi väljasuremist.

MIKS SOTSIAALNE KAPITAL VÄHENEB?

Ameerika kodanikuühiskonna muutusi kirjeldada on lihtsam kui nende põhjusi leida. Et leida ühiskondlike suundumuste allikat, toimivad ühiskonnateadlased sageli samamoodi nagu nakkuse allikat otsivad epidemioloogid: nad püüavad leida “nakkuskoldeid” ehk elanikkonnagruppe, kus see suundumus võiks olla eriti teravalt väljendunud. Praeguses kontekstis võiksime küsida: “Kes on need, kes sageli piknikul käisid ning on nüüd sellest loobunud?”

Ühiskondlike suundumuste “nakkuskollete” leidmist raskendab paraku tõsiasi, et kodaniku- ja ühiskondliku aktiivsuse langus on märkimisväärselt ühesugune kõikides Ameerika ühiskonna kihtides. Meeste aktiivsus liigub allamäge ja naiste oma niisamuti. Langus on ühesugune rikaste, vaeste ja keskklassi seas. Ühesugune ülikooliharidusega inimeste, keskkoolist väljalangenute ja kõigi vahepealse haridustasemega elanike seas. Ühtemoodi märgatav suurlinnades, äärelinnades ja väikelinnades. Kuigi klubikoosolekud ja muud sotsiaalse kapitali vormid on väikelinnades enam levinud kui suurlinnades, on suundumus mõlemal pool sama. Samuti on sotsiaalse kapitali kahanemine tabanud kõiki Ühendriikide piirkondi: Idarannikut, Läänerannikut, lõunaosariike ja isegi sotsiaalse kapitali poolest võrdlemisi jõukat Kesk-Lääne põhjaosa.

Siiski on sellel kõledal pildil ka üks kirkam laiguke. Tundub, et praegune vanem põlvkond on osutunud üsna immuunseks viiruse vastu, mis ohustab sotsiaalset kapitali ja kodanikuosalust. Kuuekümnendates ja seitsmekümnendates eluaastates inimesed on peaaegu sama osalusaltid kui need, kes olid sama vanad mitu aastakümnet tagasi; ning mis vabatahtlikuna tegetsemisse puutub, siis on tänapäeva eakad koguni hoopis aktiivsemad kui eelmiste põlvkondade vanurid.

Üldiselt langeb osaluse tase vanemas eas sageli, kuid uurides hiljuti kättesaadavaks muutunud longitudinaaluuringute arhiivi, võime võrrelda

ühevanuseid inimesi eri põlvkondade kaupa. Kujutlegem, et kõik ameeriklased alates 1900. aastatel sündinutest kuni 1970. aastail sündinuteni on pikas rodus üles rivistatud. Ja nüüd kujutlegem, et neile esitatakse hulk küsimusi: kui tihti loete ajalehte, mitmel piknikul käisite möödunud aastal, kui tihti külastate klubisid, kui sageli käite kirikus, kas osalesite möödunud aastal mõnel avalikul kogunemisel? Nende seas, kes on sündinud 1910.–1930. aastail ja jäävad rea vasakpoolsesse ossa, oleks nende osakaal, kes kõiki neid asju on teinud, väga kõrge, nagu see ikka on olnud. Nemad moodustavad nn kestva kodanikuosaluse põlvkonna.

See põlvkond on sündinud enne 1930. aastate keskpaika. Ka 1930. aastate teisel poolel ja 1940. aastate esimesel poolel sündinud inimesed on üpris aktiivsed, kuid vähem aktiivsed kui 1920. aastail ja 1930. aastate esimesel poolel sündinud. Ja see põlvkondlik langus jätkub järgmisel neljal aastakümnel. Võrrelge 1920. aastail sündinuid nende 1970. aastail sündinud lastelastega. Vanavanemate puhul on kolm korda tõenäolisem, et nad loevad ajalehte, kaks korda tõenäolisem, et nad lähevad valima, kaks korda tõenäolisem, et nad usaldavad teisi inimesi; ka klubides käivad vanemad inimesed kolm korda sagedamini.

Endastmõistetavalt võib vastu väita: “Ja siis? Kui lapselapsed vanavanemate ikka jõuavad, siis astub ehk ka noorem kohort klubide liikmeks ja teeb kõike sedasama, mis vanavanemad tänapäeval!” Paraku ei ole vähi- matki alust nii optimistlikuks oletuseks. Oskuskeeles võiks öelda, et pole alust arvata, nagu oleks eri vanuserühmade erinevatel osalusnäitajatel midagi tegemist elutsükli faasidega. Peaaegu kogu tõendusmaterjal viitab sellele, et tegu on pigem kohordi- ehk põlvkondliku nähtusega.

See põlvkondi puudutav avastus ongi ainus otsesem viide sellele, mis on võinud põhjustada kodanikuosaluse ja sotsiaalse kapitali languse viimase 25–30 aasta jooksul. See on aga ka jahmatav viide, millel on sügav tähendus tulevikule, sest mainitud kestva kodanikuosaluse põlvkond, inime-

sed, kes jõudsid täisikka Suure Majanduslanguse või Teise maailmasõja ajal, on praegu seitse- või kaheksakümmend aastat vanad ning neile ei ole enam kuigi palju aastaid jäänud, et oma panust anda. Järeltulevaid kohorte, kes jõudsid täisikka pärast Teist maailmasõda, paistab aga olevat läbisitanud mingi kodanikuosaluse-vastane röntgenikiir, mis on nad muutnud ühiskondlikus ja avalikus elus osalemise suhtes ettevaatlikuks. Nii ongi vabatahtlike ühendused üha hallipäisemad, sest keskealised ja vastsed pensionärid ei vaheta ühenduste liikmetena ning ametnikena välja “kestva kodanikuosaluse põlvkonna” esindajaid. Inimeste keskmine vanus klubi-koosolekutel ja kirikupingis üha suureneb.

On siiski lootustandev, et mõnede andmete järgi on praegu 20. eluaastates oleva põlvkonna kodanikuosalus pisut kasvanud. Nad ei ole küll päris samal tasemel kui praegused nelja- ja viiekümneaastased, kuid siiski aktiivsemad kui need, kes on praegu üle kolmekümne aasta vanad. Nii et kodanikuabi võib olla teel, selle pikaajalise suundumuse kõige eesmisses otsas. Vahepeal aga röövib vanadus meilt Ameerika kõige aktiivsemad kodanikud ning see protsess veab keskmist kodanikuosaluse ja valijate protsenti allamäge veel järgmised 20–30 aastat.

Kokkuvõttes on “põlvkondade vahetumine” üks sotsiaalse kapitali ja kodanikuosaluse vähenemise kõige olulisem põhjus. See on põhjustanud poole üldisest langusest. Aga kuidas on lugu teise poolega?

Üks endastmõistetav võimalik põhjendus on see, et üha suurem osa ameeriklastest töötab, ning töötab üha kauem, ja nii ei jää neil ühistegevuseks lihtsalt aega. See seletus tundub vaistlikult õige olevat. Kuid üllataval kombel on tööaja pikenemine vaid väga väike osa probleemist. Nimelt see pärast, et kuigi naised töötavad väljaspool kodu rohkem tunde kui varem, töötavad mehed väljaspool kodu varasemast vähem. Lisaks mõjutab töö naisi kahel vastandlikul viisil. Et töö nõuab aega, piirab see mõningaid osalusvorme, kuid samas viib see naisi kontakti avaramate võrgustikega

ning suurendab seega võimalust, et neist näiteks mõnes klubis ametiisik saab. Töörütmi muutused ja eriti nn kahekarjääriperede arvu kiire kasv seletab vaid 10% kodanikuosaluse langusest.

Võiks arvata, et majanduslikult rasked ajad ja rahulolematu majandusliku olukorraga on samuti üks seletus. Teised seevastu oletavad, et just küllus on põhjustanud ohjeldamatut individualismi. Kuid need tegurid ei anna ammendavat seletust, sest viimase 25–30 aasta jooksul on majandus vahelduvalt üha üles-alla liikunud. 1970. aastad olid Ameerika majanduselus karmid, samas kui 1990. aastail oli valdav hoogne majanduskasv. Ent sotsiaalne kapital üha kahanes, nii headel kui halbadel aegadel. Niisiis ei tundu eriti tõenäoline, et tegu oleks puhtal kujul majandusliku nähtusega.

Ka suurlinnastumisel on siin ilmselt oma osa. Iga 10 minuti kohta, mis veedetakse elukohast töökohta (ja vastupidi) liigeldes, langeb osalus peaaegu kõikides ühiskondliku tegevuse vormides samuti 10 protsenti – 10% vähem perepidusid, 10% vähem klubikoosolekuid, 10% vähem jumalateenistusi. Kirikuskäimise näitajad on eriti kõnekad, sest jumalateenistused ei toimu enamasti tööpäevadel. Teiste sõnadega: see mudel näitab, et suurlinnastumises peitub mingi põhjus – mitte ainult see, et inimesed veedavad hulga aega autodesse suletuna –, mis takistab osalemist seltskondlikel üritustel ja ühiskonnaelus. Kõige tõenäolisemalt on suurlinnastumine loonud geograafilise distantsi paikade vahel, kus inimesed töötavad, elavad ja sisseoste teevad. Niisugune hajutatuse on killustanud kodanike kogukonnatunnetuse. Kõige tõenäolisemalt vastutavad suur- ja äärelinnastumine kodanikuosaluse languse eest umbes 10% ulatuses.

Ja lõpuks on muidugi oluline ka televisiooni võidukäik. Televisioon ilmub lavale täpselt õigel hetkel, et seletada kodanikuvaimu kidumist, samuti on televisioon võtnud enda alla olulise osa ameeriklaste vabast ajast. Uuemad andmed näitavad selgesti, kui tugev on korrelatsioon televiisori vaatamise ja ühiskondliku loiduse vahel. Kõige tõenäolisemalt ennustab indiviidi

kodanikuosaluse taset just vastus järgmisele küsimusele: “Televisioon on minu jaoks esmane meelelahutuse vorm – jah või ei?” Pooled ameeriklased vastavad jaatavalt, teine pool eitavalt. Ja see vastus osutub nende kodanikuosaluse määramisel kõnekamaks kui haridustase, mis tavaliselt on kodanikuosaluse tugevaim demograafiline korrelaat.

Siinkohal üks oluline vastuväide. Televisioon *per se* ei ole probleem. Näiteks uudiseid vaatavad televiisorist inimesed, kes on vanemad ja ühiskondlikult aktiivsemad. Suurem osa ameeriklaste teleka ees veedetud ajast ei kulu aga mitte uudistele, vaid pigem meelelahutusprogrammidele, mis on tugevas negatiivses korrelatsioonis kodanikuosalusega. Andmetest ei ilmne selgesti, kas televisioon põhjustab madalamat osalust ühiskonnaelus või eelistavad need, kes selles osaleda ei taha, lihtsalt rohkem televiisorit vaadata. Arvatavasti osutab põhjuslikkusenool mõlemasse suunda. Kõige tõenäolisemalt võib andmetest järeldada, et meelelahutusliku televisiooni vohamine on põhjustanud umbes kolmandiku kodanikuosaluse langusest. Televisioon toimib kahel viisil. See kinnitab põlvkondade vahetumisel põhinevat selgitust (vanemad põlvkonnad ei ole nii suures telerisõltuvuses kui nooremad), kuid naelutab samas elutuppa ekraani ette igas vanuses inimesi.

MIS SIIS?

Ameerika sotsiaalse kapitali kahanemine on tähtis mitmes mõttes. Jutt ei ole üksnes vananeva põlvkonna nostalgias rahulike viiekümnendate järele. Pigem on karm tõde see, et meie kogukondade ja ka meie enese tervis sõltub mitmel olulisel viisil meie sotsiaalse kapitali varudest.

Uurimus sotsiaalsest kapitalist Ameerikas on välja kasvanud minu varasemast Itaaliat käsitlevast tööst.⁴ Selle töö eesmärgiks oli uurida üpris ras-

⁴ Robert D. Putnam koos Robert Leonardi ja Rafaella Nanettiga: *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy* (Princeton University Press, 1993).

kesti määratletavat teemat: miks on mõnedes Itaalia piirkondades parem kohaliku omavalitsuse süsteem kui teistes? Mõnda Itaalia osa valitsetakse ilmselgelt kehvasti, samal ajal kui teisi osi valitsetakse hästi. Küsin oma töös, millega neid erinevusi seletada.

Mitmed hüpoteesid – erinev majanduslik jõukus, elanike erinev haridustase, erinevused parteisüsteemis jne – tundusid paljutõotavad. Mõned neist teguritest, nagu näiteks moderniseerumise ja majandusliku arengu tase, olid tõepoolest ka olulised. Kulus aga aastaid uurimistööd, enne kui ilmes, et on olemas salajane koostisosa, pinnase mikroelement, mis muudab mõnede kohalike omavalitsuste töö tõhusamaks teiste omast. Selleks salajaseks koostisosaks osutusid koorilauluseltsid ja jalgpalliklubid – niisiis mitmesugused kogukondliku osaluse vormid.

Mõnedes kogukondades oli osalus nii poliitilises kui ka seltskondlikus tegevuses kõrgem. Kodanikuosalus ei tähenda üksnes poliitikat, ning just sellepärast ongi koorilauluseltsid sobiv metafoor ning kõnekas hea valitsemistava tundemärk. Tihedad kodanikuosaluse võrgustikud olid muutnud vastastikuse suhtluse normiks: “Praegu teen mina midagi sinu heaks, ilma et ma tahaksin selle eest otsekohe midagi vastu saada, sest edaspidi teeb keegi midagi minu heaks, ja neljapäeva õhtul kooriproovis saame niikui-nii kõik jälle kokku!” Selle uurimuse põhjal võin ma teile – kolmepäevase eksimusvaruga – öelda, kui kiiresti ravikindlustus mõnes Itaalia kogukonnas kodaniku ravikulud katab, kui teie ütlete mulle, mitu koorilauluseltsi selles kogukonnas on. Siin on olemas tugev seos.

Koorilauluseltside poolest rikkad kogukonnad osutuvad ühtaegu ka jõukamaks, ja mõnda aega me uskusime, et küllap on jõukus ohtrate koorilauluseltside tekke põhjuseks. Et majanduslikult kehvasti arenenud piirkondades ei ole vaestel elanikel ei aega, jaksu ega huvi koorilauluseltsiga ühineda. Tegelikult on lugu aga just vastupidi. Asi ei ole selles, et jõukus tekitanuks koorilauluseltsi, pigem löid koorilauluseltsid jõukuse. See tä-

hendab, et seotuse mudelid käisid majanduslike erinevuste eel. Kui mõnes piirkonnas ükskõik mis põhjusel juhtus olema palju koorilauluseltse, siis ei pruukinud see piirkond algusest peale jõukas olla, kuid kogus aja jooksul jõukust juurde. Nendes tihedama seotusega piirkondades olid ka kodanikud tervemad ja isegi õnnelikumad. See kõlab küll liialdatult ja lihtsustatult, kuid koorilauluseltsid on nii majandusarengu, pädeva omavalitsuse kui ka õnnelikkuse seletus.

Nagu selgub, on olemas suur hulk uurimusi kogukondliku seotuse soodsast mõjust. Need uurimused näitavad muu hulgas, et ka haridussüsteem ei toimi kuigi sujuvalt paikades, kus inimestel puuduvad sidemed oma kogukonna ja koolidega. Samuti on maksupettused märksa tõenäolisemad seal, kus sotsiaalne kapital on nõrk.

Ka kuritegevuse tase sõltub tugevasti kogukondlikust seotusest. Oletame, et mõni linnapea tahab linnas kuritegevust vähendada ning tal on valida kahe strateegia vahel: kas suurendada 10% võrra patrullivate politseinike arvu või suurendada 10% võrra naabrite hulka, kes teavad üksteise eesnimesid. Viimane neist kahest – sotsiaalse kapitali ehitamine – osutub tõenäoliselt tõhusamaks kuritegevuse vastaseks vahendiks. Tõsiasi, et ameeriklased enam ei tea oma naabrite eesnimesid, nagu kunagi kombeks oli, on oluline osa selles, et kuritegevuse tase on kerkinud märksa kõrgemale, kui see oli 1950. ja 1960. aastatel, hoolimata viimase aja positiivsetest muutustest.

Lõpuks mõjutab sotsiaalne kapital olulisel määral inimeste tervist. On kirjutatud palju suurepäraseid tuleviku kohta käivaid uurimusi, mis eraldavad põhjused tagajärgedest. Olenemata konkreetse indiviidi vere biokeemilistest näitajatest, soost, vanusest, suitsetajastaažist või sellest, kui palju ta liigub, võime öelda, et võimalus, et see inimene järgmise aasta jooksul sureb, väheneb poole võrra, kui ta liitub mõne ühendusega. See on peaaegu sama suurusjärgu muutus kui suitsetamise mahajätmine. Kui

te suitsetate ja ei kuulu ühtegi ühendusse, siis ei ole päris selge, kumb käitumisviis teile rohkem kahju toob. Sotsiaalne kapital on tervisele kasulik mitmel põhjusel. Esiteks ühiskondlik tugi – kui te vannis libastute ja kirikusse ei jõua, paneb keegi seda tähele ning tuleb vaatama, mis teiega juhtunud on. Siiski toimib sotsiaalne kapital põhiliselt füsioloogiliselt või verenäitajate kaudu. Koosolekutel käimine alandab tõepoolest stressitaset, kuigi see võib kõlada väheusutavalt.

MIDA MEIE SAAME ETTE VÕTTA?

Viimase põlvkonna jooksul on suur osa Ameerika sotsiaalsest kapitalist paljude tehnoloogiliste, majanduslike ja sotsiaalsete muutuste mõjul ära kulunud. Kahekarjääriperede, suurlinnastumise, televisiooni ja teiste tegurite mõjul ei leia ameeriklased enam kuidagi aega vanemate-õpetajate ühenduse, Põdraklubi või Optimistide klubi jaoks. Ameerika Ühendriikidele on see sotsiaalse kapitali madalseis toonud kaasa märgatavaid ja halbu tagajärgi.

Kuid mingem ajas sada aastat tagasi. 19. sajandi lõpul olid Ameerika Ühendriikide sotsiaalse kapitali varud samuti ammendumas. Ameerika oli äsja läbi teinud 30–40 aasta pikkuse tormilise tehniliste, majanduslike ja sotsiaalsete muutuste ajajärgu, mille tagajärjel iganesid nii sotsiaalse kapitali institutsioonid kui ka selle mitteametlikud mudelid. Linnastumine, industrialiseerimine ja sisserändamine tähendas, et inimestel ei olnud enam lähedast sõpruskonda, millega nad olid harjunud oma farmis, ega institutsioone, mis olid neile omased kodukülas Poolas või Iowas.

19. sajandi lõpul kannatas Ameerika kõikide nendesamade sotsiaalse kapitali madalseisu sümptomite all, mida meil on tulnud kogeda viimasel paaril aastakümnel. Nende hulka kuulub nii kuritegevuse kõrge tase, laostumine linnades, mure poliitilise korrupsiooni pärast, halvasti töötavad koolid ning üha suurenev lõhe rikaste ja ülejäänute vahel. Nii siis kui ka

praegu on sotsiaalse kapitali vähenemise põhjus sama: tehnika arengu tõttu kadusid käibelt ameeriklaste endised vastastikuse seotuse viisid.

Ja siis üllataval kombel leidsid ameeriklased probleemile lahenduse. Väga lühikese ajavahemiku jooksul, 19. sajandi lõpul, loodi suurem osa tänapäeva olulisi kodanikeühendusi: skaudid, Ameerika Punane Rist, Naisvalijate Liiga, Värviliste Elu Edendamise Riiklik Assotsiatsioon (*National Association for the Advancement of Colored People*), Kolumbuse Rüütlid, Norra Pojad, Itaalia Pojad, Linnade Liiga, Kiwanis Klubi, Noorte Naiste Kristlik Ühing ja 4-H klubi, Rotary klubi, *Community Chest* ning suurem osa ametiühinguid. Tegelikult ei ole tänapäeva Ameerikas sugugi lihtne leida mõnda suuremat kodanikeühendust, mis poleks asutatud 19. sajandi lõpul või 20. sajandi alul.

Tol ajajärgul nagu nüüdki oli paljudel kiusatus öelda: “Vanasti oli elu palju parem.” Ja 19. sajandi lõpul tähendas “vanasti” aega “meie farmis”, kus kõik tundsid kõiki. Ka tänapäeval võib meil tekkida kiusatus öelda: “1950. aastatel oli elu palju ilusam. Kõik naised kõöki, palun. Ja teel sinna lülitage välja televiisor.” Loomulikult ei ole Ameerikal enam tagasiteed kindlaksmääratud soorollide ajastusse, samuti nagu pole tagasiteed industrialiseerimise-eelsesesse agraarmajandusse. Selle asemel tuleb ameeriklastel tänapäeval teha sedasama, mida nende esivanemad tegid sajandi eest: luua uusi ühendusi, mis vastaksid uue aja nõuetele. Ameeriklastel tuleb uuel kujul taastluua skautide ühendus, Naisvalijate Liiga või Itaalia Pojad.

Siin võime näha tihedat seost Briti ja Ameerika ajaloo vahel. Paljud neist ühendustest, mis Ühendriikides 19. sajandi lõpul “loodi”, imporditi tegelikult Inglismaalt, kus need olid loodud Victoria ajastu keskel, tõenäoliselt lahendusena üsnagi samalaadsetele sotsiaalsetele probleemidele. Niisuguste ühenduste hulka kuuluvad skaudid ja Päästearmee. Need mudelid viitavad sellele, et paljudes maades – ja mitte ainult Ühendriikides – võib

aeg-ajalt ette tulla perioode, mil hakatakse tormiliselt tegelema kodanikuosaluse taastamistöödega. Praegu tuleb ameeriklastel kui rahval panna end järgmisel 10 või 20 aastal proovile tõhusa mõttetööga, et taastada ühiskondlik seotus uutes demograafilistes, majanduslikes ja kultuurilistes tingimustes. Meil puudub võimalus öelda: “Ei ole oluline, kuidas me teiste inimestega seotud oleme.” Seostumine on oluline, ja seda mitmel kaalukal põhjusel.

Jääb vaid ära oodata, missuguseks kujunevad need uued ideed ja strateegiad. Mõnedki neist võivad paista pisut hullumeelsed. Võib vaid kujutleda, mida mõnel pool arvati sellest, kui kodanikeühenduste juhid teatasid, et skautide organisatsioon lahendaks tänavalaste probleemi – andke nendele poistele lühikesed püksid, murumütsid ja märgid, ning see asendab farmi mahajäänud sõpru. Tagasivaates näeme, millised tolle aja algatused olid edukad; raskem on märgata neid, mida ei saanud edu. Tänapäeval nagu toonagi tuleb kindlasti ette hulgaliselt valestarte.

On üsna huvitav märkida, et Ameerika intellektuaalses ajaloos oli 19. sajand vaat et ainulaadne periood selle poolest, et olid olemas tihedad sidemed ning tuli ette palju otsest suhtlemist intellektuaalide ja teoinimeste vahel. Praegu püüavad mõned Ameerika haritlased luua samasugust olukorda, kus õpetlased enam ei kulutaks kogu oma aega, kirjutades tundmatuile ajakirjadele, mida loevad üksnes teised õpetlased, vaid võtaksid õppust teoinimestelt, kes tegelevad oluliste avaliku elu küsimustega. Lühidalt: sotsiaalse kapitali madalseis tänapäeva ühiskonnas on kõike muud kui lootusetult ülesaamatu probleem, kuid nõuab ometi, et ühiskonnateadlased oma elevantiluutornist alla laskuksid. Londoni Majandus- ja Poliitikateaduste Kool on pühendanud ennast sellele ülesandele juba ammu, kuid Ameerika ühiskonnateadlastel seisab see töö veel ees.

ROBERT D. PUTNAM (sünd. 1941) on õppinud Swarthmore'i kolledžis USAs, Oxfordi Ülikooli Ballioli kolledžis ja Yale'i ülikoolis, kus ta 1970. aastal omandas filosoofiadoktori kraadi. Praegu Harvardi Ülikooli politoloogiprofessor. Avaldanud raamatud *The Beliefs of Politicians: Ideology, Conflict, and Democracy in Britain and Italy* (New Haven: Yale University Press, 1973); *The Comparative Study of Political Elites* (Englewood Cliffs, N.Y.: Prentice-Hall, 1976); *Bureaucrats and Politicians in Western Democracies* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981; kaasautorid Joel D. Aberbach ja Bert A. Rockman); *Hanging Together: The Seven-Power Summits* (London: Heinemann–Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1984; täiendatud trükk: *Hanging Together: Conflict and Cooperation in the Seven-Power Summits* (London: Sage–Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1988; kaasautor Nicholas Bayne); *La Pianta e le Radici: Il Radicamento dell'Istituto Regionale nel Sistema Politico Italiano* (Bologna: Il Mulino, 1985; kaasautorid Robert Leonardi ja Raffaella Y. Nanetti); *Effetto Regione: Istituzionalizzazione e Cambiamento in Basilicata* (Bologna: Il Mulino, 1987; kaasautorid Robert Leonardi ja Raffaella Y. Nanetti); *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton: Princeton University Press, 1993; kaasautorid Robert Leonardi ja Raffaella Nanetti); *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (New York: Simon & Schuster, 2000); *Better Together: Restoring the American Community* (New York: Simon & Schuster, 2003; kaasautorid Robert D. Butler, Lewis M. Feldstein ja Don Cohen) jt, millest mitu on tõlgitud paljudesse keeltesse. Eesti keeles on ilmunud tõlked tema artiklitest “Edukas ühiskond” (Möte, 17. III 2004) ja “Üksi keeglisaalis: Ameerika kahanev sotsiaalne kapital” (Akadeemia, 2006, nr 5, lk 1003–1025).

JÄNKUONU RAHAPADA JA SEDA OHUSTAVAD TEGURID

AET ANNIST

Antropoloogi rolliks on selle teadusharu sünnist saati rääkida lugusid. Seepärast alustan minagi tsitaadiga ühelt eestlasele väga armsalt jutuvestjalt, onu Remuselt. “Kord lippavad rebane ja jänes mööda teed. Rebaseonu kuuleb, et pungsilma taskus justkui kõliseks midagi. “Kui ma ei eksi, Jänkuonu, siis kostaks nigu rahakõlminat?” “Oh paljudest seda ikka, natuke peent puru ainult, võtsin igaks juhuks kaasa.” Nende sõnadega toob ta lagedale peotäie sädelevaid dollareid ja peenemat mündipuru, kõik puha tuliued, kiiskasid teised päikese käes, nii et võtsid lausa silmad kirjuks.”

Eestlane, kes on onu Remuse lugusid alati armastanud, teab, et Jänkuonu, nõrgema metafoor, trumpab tugevama, Rebaseonu, enamasti alati üle. Ka antropoloogidel on Jänkuonu moodi tegelaste vastu eriline nõrkus: antropoloogia onu Remused kirjeldavad marginaalsel, alamal, nõrgemal positsioonil olijate ellujäämisstrateegiaid ja vastupanumehhanisme keskkonnas, kus neil esmapilgul näib puuduvat igasugune jõud ning võim. Antropoloogid osutavad marginaalsete gruppide hämmastavale suutlikkusele ühineda maailma vastu, mis on nende suhtes ükskõikne või lausa vaenulik. Erinevalt onu Remuse juttudest pole niisuguste Jänkuonude jõud aga ilmtingimata nende isiklikus nutikuses, vaid tõhusalt toimivates sotsiaalsetes võrgustikes, mille osalised nad on. Antropoloogilised uurimused kubitsevad näidetest, kus just kõige kehvemate ja armetumate muidu tühjades taskutes krõbisevad sotsiaalse kapitali täisväärtuslikud rahatähed. Paljud

Ida-Euroopale pühendunud antropoloogid, näiteks Myriam Hivon (1998), Carolyne Humphrey (1991) ja Katherine Verdery (1996) kirjeldavad selliste hästi toimivate sotsiaalsete võrgustike suutlikkust pehmedada ränkade muutuste tagajärgi. Just sotsiaalne kapital, ühissurve hästi lõimitud kogukonnalt ja tugev sotsiaalne võrgustik on allasurutute trump raskes olukorras oma igapäevaelu korraldamiseks. Mõned autorid on nimetanud seda vaesuse ressursideks (de la Rocha 1994), teised vaevatute vendluks (Herzfeld 1998). Vaesus konsolideerib ja aktiveerib solidaarsuse. Just sellest materjalist sünnivad ka revolutsioonid.

Selline rikkalik aines sotsiaalse aktiivsuse ja kogukondade jõu kohta on aastakümneid olnud antropoloogi leib ning leivakõrvane. Niisugust varjatud, väikesemõõtmelist, ent siiski toimivat ja raskusi leevendavat sotsiaalset aktiivsust lootsin ka mina aastatel 2002–2004 kahes Eesti endises sovhoosikeskuses välitööd tehes eest leida. Mõlemad külad pakuvad nimelt näiteid sellest, millise hoobi muutused maaelanikkonnale on andnud. Kuna töökaotus ja lahenduste leidmise raskused iseloomustavad väga suurt osa külaelanikest, võiks oletada, et sarnaselt eelkirjeldatuga konsolideeruvad raskustesse sattunud inimesed ning aktiveerub sotsiaalne kapital tugivõrgustike, sõbrakaubanduse vms ellujäämisressursside abil, et kompenseerida rahakapitali puudumist. Ometi ei ole seda juhtunud. Nõukogudeaegsete ühenduslülide – töökollektiivide, kultuuristruktuuride, igapäevaelu korraldanud tutvusvõrgustike ja sovhoosikeskuste kui elukeskkondade olemus, nende lagunemise viis ning diskrediteerumine on tähendanud inimestevaheliste kontaktide drastilist vähenemist ka nende endi hinnangul. Vähenenud on klubitegevus, kokkupuude naabritega, sünnipäevadel käimine – peaaegu kõik see, millest Robert Putnam räägib statistilistes terminites kogu Ameerika kohta, iseloomustab ka neid kahte 300–400 elanikuga küla. Sellistes oludes võiks arvata, et raamatus Putnam *et al.* (2003) kirjeldatud algatustele sarnaste uute ühissettevõtmiste väljapakumise ja toetamine on küladele hädatarvilik päästerõngas.

Niisuguse päästerõnga heitiski neile kahele külale üks välisrahastatud arenguprogramm, mille tegevust oma välitöö käigus uurisin. Programmi eesmärgiks oli taasluua sotsiaalset kapitali külates. Et seda saavutada, toetati regioonis kohalikke algatusi, koolitati inimesi ühiselt probleeme otsima, neid märkama ja lahendama. Kahes vaadeldud endises sovhoosikeskuses kutsuti kokku külafoorumeid, et inimestele üheskoos probleemide lahendamiseks julgust anda ja nendest üksmeelset ning kokkuhoidvat kogukonda kujundama hakata.

Pakutud päästerõngast kinnihaaramise asemel suhtusid inimesed aga katsetesse küladest kogukondi luua väga leigelt. Lühidalt öeldes kukkus katse kohalikke ühistegevusele ja suuremale kooskäimisele innustada neis külates täielikult läbi. Siin ei luba piiratud ruum seda protsessi täpsemalt kirjeldada. Aga sellise kogukonnaloomise katse ja selle nurjumise valguses on võimalik paremini näha praeguseid suhteid sealsete kohalike elanike vahel. Sotsiaalse kapitali puudumine on millegi sümptom, ja selle sümptomi konteksti kvalitatiivselt analüüsides võib mõista, et sel sümptomil on selles olukorras täita kindel osa. Sotsiaalse kapitali ärapõlgamine on nende inimeste puhul loogiline käik. Millised on need tingimused, kus sotsiaalse kapitali loomine ei ole kohalike elanike jaoks sugugi nii tervitatav ettevõtmine, kui eeltoodu põhjal võiks oletada, ja miks kukkus läbi suhtevõrgustikke lappida sooviv projekt?

Üks iseloomulikumaid aspekte muutunud külaelus on see, et varem vastastikused suhted on muutunud ühesuunaliseks või sootuks kadunud. Olgu selleks traktoriomaniku ja aiamaaharijate suhe, uue suurfarmi direktori ja endiste sovhoositöölise suhe või kahe endise kolleegi suhe, kellest üks käib praegu näiteks linnas tasuval töö ja teine vallas abiraha järel – huvi selliseid suhteid alal hoida on parimal juhul vaid ühel poolel – sel nõrge- mal. Inimsuhted kipuvad aga toimimiseks vajama vastastikusust ja normaalseks peetaval määral võrdsust. Uued suhted pole aga enam vastastikku kasulikud – neid on vaja vaid ühel osalisel, teisel pole neist suurt

midagi enam saada. Eestis toimunud muutuste tagajärjel on inimsuhetesse tekkinud seni täiesti võõras asümmeetrilisus, ebavõrdsus, mille seletamiseks, õigustamiseks ja heakskiitmiseks puuduvad kultuurilised vahendid. Kultuurides, kus ebavõrdsus on normiks, leevendatakse seda vertikaalse ja horisontaalse solidaarsuse kaudu. Võrdsust normiks pidavates kultuurides aga mäekõrgust edu ei aktsepteerita ja edukas ei toeta enamasti vaesemaid. Samas on ka end edutuna tundvatel gruppidel raske teisi edutuid omasugustena aktsepteerida. Mida suuremad on vahed külaelanike vahel, seda rohkem on kibestumust ja vastumeelsust muutuste suuna ning edukuse suhtes, aga samamoodi õelust ja ülbust ebaedu suhtes.

Vähem edukad peavad ebavõrdseid suhteid solvavaks, ei ihalda sulase või teenijanna positsiooni ning pigem hülgavad niisugused suhted kui otsivad viise, kuidas neid luua. Nad ei soovi oma häda ja sõltuvust eksponeerida ega tunda oma nahal edukamaks peetavate inimeste kujuteldavat või reaalselt kriitilist pilku. Ometi on nende endi pilk samavõrd kriitiline, kui analüüsitakse edukate edu sotsiaalseid põhjusi ja arvatakse selles peituvat paraja annuse ebaõiglust ning ka ebaausust. Edukamad on sellisest hinnangust piisavalt teadlikud, et mitte kippuda omakorda olukordadesse, kus neist võiks saada sellise kriitika objekt. Teisalt kogevad nad, et neilt võidakse oodata vastutulekut ja toetust, mida nad sugugi pole valmis jagama. Erinevalt neist, kelle olukord on raskemaks muutunud, on edukamatel lihtsam end sellistest eksponeerimissituatsioonidest vabastada – ja seda on nad ka teinud. Kõige edukamad olid sageli end külaelust tegelikult täiesti välja lülitanud. Ent selline vältimine, distantsi loomine iseloomustas suhteid ka ülejäänute vahel, kes olid lõpetanud endiste kolleegide ja naabrite sünnipäevadel käimise, vähegi vahetuma igapäevase suhtlemise. Ühelt poolt vanuri ebakindlustunne, kas näiteks autoga naabri või isegi sugulase appipalumine mitte liigsete nõudmiste hulka ei kuulu, ja teisalt edukamate hirm kellegagi n-ö sponsorsuhte tekkimise ees on niivõrd valdav, et isegi kriisisituatsioonides ei suudeta enam suhteid adekvaatselt aktiveerida.

Sellistes keskkülades on alles jäänud väga vähe mehhanisme, millest ühtsus võiks alguse saada. Muutuste käigus üksteise suhtes uude positsiooni sattunud inimeste suhted on omandanud negatiivse laengu ning vastusena sellele korraldab inimestevahelisi suhteid soov distantseeruda – üksteist vältida. Koos käivad ja suhtlemist jätkavad peamiselt need inimesed, kelle sotsiaalne positsioon on sarnane. Ometi tekib isegi selliste inimeste puhul avalikus olukorras, näiteks kogukonnafoorumil mõõtvõt-
tev atmosfäär, olgu see siis suunatud rõivastusele, moraalile või koguni kohalviibimise sagedusele. Regulaarsed vastastikused suhted on säilinud vaid kõige lähemate sõprade ja sugulaste vahel. Ülejäänud külaelanikega üheskoos tegutsemisest aga endistes sovhoosikeskustes pigem hoidutakse: ainult nii saab tuimendada uute asümmeetriliste suhete ja ebavõrdsuse valulikkust ning ebamugavust ja vältida edu või ebaedu etteheitvalt takseerivaid pilke, kõrvutamist ning kaalumist.

Nõnda selgub, et üksmeele loomise asemel, mida sotsiaalset kapitali luua püüdev programm taotles, eksponeerisid kogukonnafoorumid ja kooskäimisele innustamine erinevusi ning aktiveerisid valulisi suhteid, mida inimesed hoopis vältida püüdsid. Inimeste suhtlemisentsiasmi puudumise tõttu kukkus hea ettevõtmine seega lihtsalt läbi. Selles kontekstis oli see kohalikele elanikele küll ka ainus võimalus. Sümpotomina võib sotsiaalse kapitali vähenemine olla indiviidide kaitsereaktsioon keerulisele sotsiaalsele olukorrale, viis võimalikult valutult uute oludega kohaneda. Kahtlemata on veendumuses, et indiviid võib mis tahes olukorras ise toime tulla, initsiatiivi haarata ning sotsiaalse kapitali pajas uusi münte vermi-
ma asuda, tervitatav positiivne suhtumine. Samas aga vaatab see mööda tõsiasjast, et inimesi ümbritseval sotsiaalsel kontekstil – käesoleval juhul kiiresti kasvaval ebavõrdsusel – on oluline mõju kasutuskõlblike lahenduste valikule. Kõiki lahendusi, sealhulgas sotsiaalse kapitali taasloomist ei ole alati võimalik täiel määral kasutada. Ja kui seda lahendust ei suudeta kasutada, ei ole see mitte kohalike elanike, vaid konteksti süü. Sotsiaalse kapitali taastumine ei saa aset leida käsikäes ebavõrdsuse kasvu ja selle

riikliku ning avaliku aktsepteerimise ning ülistamisega. Ilma solidaarsuse praktilise toetamiseta ja ebavõrdsuse tõrjumiseta igal tasandil jääb Eesti tingimustes onu Remusele vaid üks, ebatüüpiline lugu – lugu vaigust nukukesest, mille külge Jänkuonu kinni jääb.

KIRJANDUS

- de la Rocha, González M. 2001. From the resources of poverty to the poverty of resources?: The erosion of a survival model. *Latin American Perspectives* 28:4, 72–100.
- Herzfeld, Michael 1997. *Cultural Intimacy: Social Politics in the Nation State*. London and New York: Routledge.
- Hivon, Myriam 1998. The bullied farmer: social pressure as a survival strategy? In *Surviving Post-Socialism: Local Strategies and Regional Responses on Eastern Europe and the Former Soviet Union*. S. Bridger, F. Pine (Eds.). London and New York: Routledge, 33–51.
- Humphrey, Caroline 1991. ‘Icebergs’, barter and the mafia in provincial Russia. *Anthropology Today* 7:2, 8–13.
- Putnam, Robert, Lewis Feldstein, Donald J. Cohen 2003. *Better Together: Restoring the American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Verdery, Katherine 1996. *What was Socialism and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

AET ANNIST kaitses doktorikraadi University College Londonis antropoloogia osakonnas 2006. aastal. Tema väitekiri käsitles arengu ja postsotsialistlike muutuste teooriaid ja praktikaid. Aet Annist on samal ajal ka Tartu Ülikooli Õigusinstituudi teadur, kus ta on tegelnud kuritegevuse ja meedia teemadega. 1996. aastast on ta lugenud sotsiaalteaduslikke kursusi mitmes Eesti kõrgkoolis, avaldanud artikleid Eesti, Soome ja Briti akadeemilistes väljaannetes ning toimetanud kogumikke Eestis.

NÕIARINGID JA HÜVERINGID

MIKKO LAGERSPETZ

Tegelikult on mul kolm kommentaari professor Putnamile.

Esimene kommentaar puudutab n-ö hüveringe ja nõiaringe. Ühes professor Putnami varasemas, 1993. aastal ilmunud raamatus *Toimiv demokraatia* (Making Democracy Work) tutvustati Itaalia eri osade poliitilist kultuuri ja sealjuures selgus, et võrreldes Lõuna-Itaaliaga põhineb Põhja-Itaalia poliitiline kultuur märksa rohkem, ütleme, kodanikuvoorusel. Teiste sõnadega, Põhja-Itaalia sotsiaalne kapital oli märksa suurem. Näiteks torkas silma, et inimesed osalesid palju rohkem ühendustes ning usaldasid rohkem kohalikku omavalitsust, nad teenisid rohkem raha, lugesid rohkem ajalehti ja olid õnnelikumad kui lõunaitaalased. Nii et see, mida me seal nägime, ei olnud tegelikult üksnes ühe-suunaline seos suurema sotsiaalse kapitali kui põhjuse ja kohalike omavalitsuste suurema usaldatavuse kui tagajärje vahel (vähemasti sain mina sellest lugedes niimoodi aru). Muidugi on see seos vastastikune. See tähendab muu hulgas, et inimesed, kes usaldavad oma kohalikku omavalitsust, suudavad paremini sellega koostööd teha ning tugevdavad omakorda sotsiaalset kapitali. Nagu mäletame, põhineb sotsiaalne kapital usaldusel. Enamasti me usaldame kedagi siis, kui teame, et julgeme seda teha. Ja kui meil on olemas eduka inimestevahelise koostöö kogemus, siis on järgmisel korral lihtsam niisugust koostööd algatada. Teisest küljest aga võib ka selguda, et see, mida me teha tahame, ei toimi; et me teeme kõvasti tööd ja mõnesse algatusse on kaasatud palju inimesi, aga lõpuks pole ikkagi mingit tulemust. Muidugi vähendab see meie huvi tulevikus veel midagi

samasugust algatada. Oluline on siinkohal see, et kõikide nende kogemuste talletamine võtab omajagu aega.

Siinkohal küsime: kas sotsiaalse kapitali langust ei saaks seletada sellega, et inimesed on hakanud mõtlema ajaliselt väga lühikeses perspektiivis? Muidugi, nagu me nägime, on Eestis teatud sotsiaalset kapitali väga palju, kuid samas näeme sedagi, et inimestele on vastumeelt niihästi ise midagi algatada kui ka teiste algatusel koostööd teha. Ma usun, et kõik need, kes on kuulunud mõnda ühendusse, teavad, kui raske on suuremat hulka inimesi liikvele saada. Olen mõelnud, et põhjuseks võivad siin olla kiired muutused Eesti ühiskonnas, mis on aset leidnud ja veelgi aset leiavad. Kiire muutuse tõttu ei oska inimesed tegelikult näha, mis võiks olla nende huvides. Inimene ei või teada, kas ta poole aasta pärast ikka veel samal töökohal töötab, kas seda töökohta enam ongi, kas see äriühing või ettevõtte veel poole aasta pärast üldse olemaski on. Samuti ei tea ta, kas tal on võimalik poole aasta pärast veel samas kohas elada või tuleb ehk töö pärast kuhugi mujale kolida. Ma tahan öelda, et kui inimeste elus on palju ebakindluse allikaid, siis ei tasu sotsiaalset kapitali kasvatavates jõupingutustes või algatustes osalemine nende meelest võib-olla ennast ära. Aga muidugi ei muutu üksnes Eesti; kogu läänemaailm muutub minu meelest väga kiiresti. Kui inimesed ehk ei mõtle enam nii pikas ajaperspektiivis kui näiteks, ütleme, kõigest üks põlvkond tagasi, siis oleme ehk leidnud ühe selle languse põhjustest.

Nüüd jõuame põlvkondade küsimuse juurde. Professor Putnam märgib, et põlvkondade vahetus võib olla üks sotsiaalse kapitali vähenemise põhjusi. Aga minu meelest ei ole see siiski seletus, vaid pigem osa küsimusest. Mis selle uue põlvkonna juures siis nii erilist on – või ehk tuleks pigem küsida, mis selle vanaemade põlvkonna juures siis nii erilist oli? Sest nagu professor Putnami esitatud diagrammil on näha, ei ole tegu lihtsalt langusega, on ju olemas ka 1930. aastatel või pisut varem alanud tõus. Ehk oli vana-

emade põlvkonnal mõni eriline omadus, mida meil samasugusel määral ei ole ja mida ka nende eelkäijatel samasugusel määral ei olnud?

Ja lõpetuseks. Minu meelest on väga õpetlik see, mida professor Putnam räägib sotsiaalse kapitali ja rahvuse seostest. Arvan ka, et see, mida ta ütleb Ameerika ühiskonna kohta, selle erilise pädevuse kohta näiteks mitmekesisusega toimetulekul, on väga asjakohane. Oma seletuses viitab professor Putnam konkreetsele ajaloolisele traditsioonile või kogemusele, mis võimaldab ameeriklastel samastada ennast ühiskonnaga, mis on etniliselt äärmiselt kirev. Nagu me teame, ei ole olukord Euroopas päris sama, siin on reegliski olnud pigem etniliselt homogeensemata riikide loomine. Praegusel ajal tuleb meil küsida, kuidas vastata vajadusele luua midagi, mida professor Putnam nimetab uueks “meieks”. Kuidas me selleni jõuame? Mul tuli pähe mõte, et meiegi ehitame tänapäeval ju üles uut moodi – õelgem näiteks: valitsust. Me ehitame Euroopa Liitu. Euroopa Liit on juba oma loomult etniliselt mitmekesine ja ma arvan, et selle kaudu võiksime ehk meiegi leida selle, mida otsime. Sellega seoses ei paistagi “võõras” enam nii võõrana. Kui inimesed võtavad omaks selle, et neil on võimalik peale rahvusriigi samastuda veel Euroopa Liiduga, siis tähendab see, et nad võtavad omaks ka etniliselt mitmekesise ühiskonna idee.

Need ongi minu tähelepanekud.

MIKKO LAGERSPETZ on sündinud Soomes, aga elab juba 1989. aastast peale Eestis. Ta kaitses 1996. aastal doktoriväitekirja Turu Ülikoolis Soomes. Ta on sotsioloogia professor Tallinna Ülikoolis ja juhib selle ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi juurde asutatud Kodanikeühiskonna Uurimis- ja Arenduskeskust. Augustist 2006 on ta sotsioloogia professor ka Åbo Akademi ülikoolis Soomes. Mikko Lagerspetz on olnud Eesti Sotsioloogide Liidu president, Avatud Eesti Fondi nõukogu liige ja Eesti Humanitaarinstituudi rektor. Tema teadustöö põhisuundadeks on sotsiaalsed probleemid ning kodanikuühiskonna areng.

VÄÄRTUSHINNANGUTE JA ÜHISKONNAKORRALDUSE NIHE

REIN RAUD

Professor Putnam on meile väga veenvalt demonstreerinud, kuidas väheneb sotsiaalne kapital Ameerika Ühendriikides ja tõenäoliselt teisteski arenenud riikides. Minu meelest tuleks meil aga veidi põhjalikumalt vaadelda selle konkreetse protsessi põhjusi. Mul on jäänud mulje, et professor Putnami meelest on selle põhjuseks terve rida üksteisest sõltumatuid tegureid ning just nimelt nende samaaegne ilmumine on selle tekitanud. Mulle aga tundub, et kõik need tegurid, kõik need väljapakutud põhjused on tegelikult ühe suurema ühiskondliku paradigmaatilise nihke sümptomid ja ilmingud. See on väärtushinnangute nihe ja ühiskonnakorralduse nihe, mille üle Zygmunt Bauman on arutlenud oma raamatus *Vabadus* (1988), kus ta ütleb, et nn modernses või tänapäevases ühiskonnas oli iga indiviidi saavutuste või eneseteostuse mõõduks see, mida indiviid suutis saavutada, missugused olid tema töö tulemused. Postmodernses paradigmas olevat aga inimese eneseteostuseks justkui see, mida ta tarbib, missugused staatusesümbolid ta on suutnud endale muretseda, tema elustiil.

Ning see nihe – nihe eneseteostuselt tõeliste tegude kaudu passiivsema-
le, omandavamale eneseteostusele ostude ja tarbimise kaudu – on küllap
see üldine taust, millest kasvavad välja need ülejäänud tegurid. Samuti
võime öelda, et nende muutuste põhjuseks on meie kronotoobi, meie elu-
paiga ruumi- ja ajakorralduse paradigmaatiline nihe. Eeslinnastumist on
selles kontekstis juba mainitud. Põhimõtteliselt võiksime ju ette kujutada,

et eeslinnades inimesed grillivad üheskoos ja veedavad mõnusalt aega, naabrid on omavahel tuttavad jne, samas kui tegelikult eeslinnastumine pigem õõnestab sotsiaalset kapitali ja mitte vastupidi, sest eeslinnastumise-
ga kaasneb muu elukorralduse orienteeritus efektiivsusele, sh vajadus teenida rohkem raha, minna vara tööle, tulla hiljem koju jne. Samuti on oluline auto, kus enamasti ju istutakse üksinda.

Ma usun, et paljud mäletavad hiljuti Tallinnas juhtunud kohutavat sünd-
must, kui inimene oli sunnitud oma eeslinnaelamus enesekaitseks tapma hullunud sissetungija, sellal kui kõik tema naabrid olid tegelikult kodus, kuid keegi ei tulnud talle niisugusel traagilisel hetkel appi. Tavaliselt rek-
laamitakse või müüakse eeslinnastumist inimesele kui midagi harmooni-
list ja hubast – oma aed, lilled, roheline muru jne, kui paika, kus meeldiks olla, meeldiks aega veeta ning kus kõik on parimas korras, samas kui see tegelikult ei pruugi sugugi nii olla. Kui me mõtleme sotsiaalse kapitali erosioonist kui millestki, mis käib kaasas ühiskonna arenguga ja tuleneb laialdasematest muutustest ühiskonnas, siis tuleks seda ehk vaadelda kui lõivu, mida meil tuleb maksta mõnede eesmärkide eest, mis ühiskond on enesele seadnud. Professor Putnami argumentides näen ma vägagi veen-
vat kriitikat nende eesmärkide kohta, ühiskondliku arengu kavade kohta, mis muudab ka nende nimel makstava lõivu vajalikkuse küsitavaks.

Muidugi võib mõne tema argumentidest ka nuripidi pöörata, näiteks võik-
sime öelda, et sigaretid kujutavad endast tõhusat sotsiaalset kapitali. Ma usun, et paljud suitsetajad on tegelikult suitsetama hakanud soovist kuu-
luda suitsetajate klubisse, kes koos väljas käivad ja asju arutavad, ja seal ei sobinud niisama ilma sigaretita seista; samas koos teistega suitsetades kuulus inimene ju nende sotsiaalsetesse võrgustikesse. Ja minul, kes ma praegu pean lahendama ühe suure asutuse probleeme, tuleb paratamatult pähe mõte, et pole kindel, kas inimesed väga rõõmustaksid, kui ma teatak-
sin, et kavatsen nende palka ülikoolis poole võrra vähendada, kuid samas

asutada klubi, mis selle loogika järgi peaks ju laskma olukorral enam-vähem samaks jääda kui praegu.

Kui tõsisemalt rääkida, siis ma usun, et peamised tegurid neis protsessides, mis sotsiaalset kapitali kahandavad, on vajadus tõhususe ja turvatunde järele. Kuigi ma usun, et sotsiaalne kapital tugevdab turvatunnet, kipub meie usaldavus siiski kahanema, kui elame turvakaamerate õhkkonnas, mis kontrollivad meie liikumisi, ning avame magnetkaardiga uksi, teades, et sellest jääb kuhugi arvutisse jälg, et just meie oleme avanud nimelt selle ukse. Need ühiskonna ohutundlikud järelevalvemehhanismid aitavad minu meelest tugevasti kaasa sotsiaalse kapitali erosioonile, sest meid pannakse nägema ka iseennast kui võimalikku kurjategijat. Sest ühiskond näeb meid võimalike kurjategijatena, või kui meie ei ole potentsiaalsed kurjategijad, siis peavad seda olema kõik teised, sest muidu ei oleks järelevalvesüsteeme tarvis.

Teiseks küsimuseks või seatud eesmärgiks on efektiivsus, mis sunnib meid tegema kõike nii kiiresti kui võimalik ja madalaima võimaliku kvaliteediga, mida võib veel pidada piisavaks, et me saaksime oma jõuvarusid n-õ teiste asjade peale kulutada. See käib ka aja planeerimise kohta. Meil on vähem aega, mida “investeerida” sotsiaalse kapitali ja sotsiaalsete võrgustike arendamisse, sest investeeritud ajast saadav viivitamatu tulu on mõnes teises sfääris, mõne teise kapitalivormi puhul hoopis ilmsem – näiteks hariduskapitali puhul või lihtsalt raha või staatuse puhul. Kahjuks näib, et sotsiaalse kapitali loomine tasub ennast ära märksa aeglasemalt, ja see on ka põhjus, miks inimestel tekib kiusatus investeerida oma aeg ja jõuvarud teistesse tegevusaladesse.

Samuti võime näha, et sotsiaalne kapital ei ole tingimata tugevam nn arenenud ühiskondades, vaid pigem vastupidi – traditsioonilistes ühiskondades, näiteks reisides Hiina, Birma või Vietnami, Tai või Kambodža maakohtades, te näeksite kahtlemata rohkem sotsiaalset kapitali kui are-

nenud linnaühiskondades. Nii et tegelikult räägime praegu sellest, kuidas juhendada või juhtida meie ühiskonda nõnda, et see areneks meie soovitud suunas, kaotamata selle protsessi käigus mõningaid vähem selles suunas arenenud ühiskondadele omaseid jooni. Selles kontekstis tuleks samuti mainida, et sotsiaalne kapital on sotsiaalsete võrgustike positiivne külg, kuid just needsamad sotsiaalsed võrgustikud on samas ka väga tugeva sotsiaalse kontrolli allikad. Ja eelkõige nendes traditsioonilistes ühiskondades võime näha, kuidas needsamad sotsiaalsed võrgustikud, mis tihtipeale kipuvad olema ka keelepeksu-võrgustikud, takistavad teisi inimesi käitumast nii, nagu neile võib-olla meeldiks, takistavad teistest erinev olemast. Nii et needsamad sotsiaalsed võrgustikud võivad ühiskonnale ka tugevat negatiivset mõju avaldada.

Mina isiklikult küll ei kurvastaks, kui liikmete osakaal rahvastikust või potentsiaalsete liitujate arv kahaneks näiteks Ku Klux Klanis või mõnes teises ühenduses, mis loovad liikmete vahel küll sidemed ja sotsiaalse võrgustiku, kuid mille äärmiselt jälestusväärne ideoloogia ei ole meile tegelikult vajalik. Veel üks suundumus, mis on kas sotsiaalse kapitali vähenemise tunnus või ehk reaktsioon sellele, on eskapismi kiire levik tänapäevaühiskonnas, eelkõige laste ja noorte seas. Tahaksin eraldi välja tuua Jaapanis *hikikomori*'ks nimetatud nähtuse – inimesed, enamasti noored, sulguvad oma tuppa ega välju sealt enam. Nad võivad niimoodi isoleeruda 10–15 aastaks. Ilmselt tuleksid nad sealt varem välja, kui vanemad neile enam süüa ei annaks. Armastavad Jaapani vanemad toovad oma lastele aga sinna toitu. Enamasti magavad need lapsed päevasel ajal ja surfavad öösiti internetis. Niisugune vabatahtlik tagasitõmbumine ühiskonnaelust toimub praegu Jaapanis, kuid see oht on ilmselt olemas ka teistes ühiskondades, eskapismitendents, kalduvus jätta maha see maailm ja luua mõni teine – ehk on see mõnes mõttes alistumine või ehk lahkumine ühiskonna ruumist. Võimalikud on muide ka sotsiaalsed võrgustikud, mis vastandavad ennast tavaühiskonnale. Näiteks need võrgustikud, mis tegelevad fantastilise ja fantaasiaga, fantaasiarollidega, näiteks Tolkieni *Sõrmuste*

isanda elustamisega või selle analoogidega. Isegi kui need inimesed kuuluvad sotsiaalsesse võrgustikku, on need võrgustikud tihti suletud ning isoleeritud ühiskonnast kui tervikust.

Veel üks küsimus, mis edasist analüüsi vajab, oleks see, kas usaldus teiste inimeste vastu on korrelatsioonis inimeste usaldusega süsteemi kui niisuguse vastu või ehk vastandub sellele. 1980. aastate lõpupoolel ei usaldanud Eesti inimesed süsteemi üldse, kuid usaldasid enamasti üksikuid. Nüüd õpetatakse neid süsteemi usaldama, ja selle käigus lakkavad nad usaldamast üksikuid. Ehk toimivad siin erinevad mudelid, kui me võtame sotsiaalset süsteemi kui midagi vaikimisi antut ja usume, et see on oma olemuselt hea, selles toimuvad küll sisemised muutused, kuid põhimõtted on paigas; olukord on teine, kui me leiame, et see ühiskonnakorraldus vajab tõsisid parandusi või mitte lihtsalt parandusi – vajab muutmist ning ei vääri seetõttu usaldust kui niisugune. Sotsiaalsete võrgustike vormid ja tekkiv sotsiaalne kapital on minu meelest neil kahel puhul fundamentaalselt erinevad.

REIN RAUD on Tallinna Ülikooli rektor. Kaitsnud Helsingi Ülikoolis doktori kraadi kirjandusteooria alal. Ta on valitud Tallinna Ülikooli kultuuriteooria ja Aasia kultuuriloo professoriks ning Helsingi Ülikooli jaapani keele ja kultuuri professoriks. Juhtinud ka TLÜ Eesti Humanitaarinstituudi Lähis-Ida ja Aasia kultuuriloo õppetooli. Aastatel 1996–1999 oli Rein Raud Avatud Eesti Fondi nõukogu liige.